

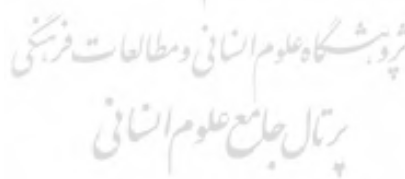
Terbah, Islamic Era Shrines in Gilan (Case Study: Terbahs of the Shafaroud Region, Rezvanshahr)

Ali Hozhabri¹ , Farzad Mafi² 

Abstract

The city of Rezvanshahr in the northwest of Gilan province consists of two parts: the plain and the mountainous regions. One of the most significant findings in the archaeological studies of the area is Terbah, which means Torbat in the lexicon and is usually used in reference to the graves of specific individuals. The main question is: What are these Torbat? Through field study, we obtained archaeological information about the sites to conduct a descriptive-analytical study on this topic. What is certain is that these types of sites are places of worship. Before they became sacred burial grounds for the locals in later periods, it seems that at one time they served as refuges for Shia individuals being pursued by fanatic Islamic rulers and later as a gathering place for Sufi circles. Thus, the Terbah have remained as sacred places due to their specific religious significance. It appears that the type of forest cover is related to the Terbah, and a specific type of tree was used in them.

Keywords: Gilan; Rezvanshahr; Shafaroud; Terbah; Islamic Era.



¹ Iranian Center of Archaeological Research, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran (Corresponding Author). ali.hozhabriz2011@gmail.com

² Islamic Azad University of Abhar Branch, Zanjan, Iran

Article info: Received: 14 August 2024 | Accepted: 26 October 2024 | Published: 1 July 2025

Citation: Hozhabri, Ali; Mafi Farzad. (2025). "Terbah, Islamic Era Shrines in Gilan (Case Study: Terbahs of the Shafaroud Region, Rezvanshahr)". *Caspian*, Vol. 2 (4): 111-144.

<https://doi.org/10.22034/cj.2024.459250.1007>

Introduction

The Shafaroud River is one of the well-known rivers in the Talesh region of Rezvanshahr, flowing round the year-. Surrounding this river, cultures, particularly from the Iron Age, have formed, some of whose remnants have been identified as ancient cemeteries, with some of them excavated already. However, one of the most overlooked archaeological findings in the region is the Terbah. Among the most prominent types of historical and ritual structures are the Mazār (burial place), tomb, places of worship, and pilgrimage sites, which have played a key role in recognizing the religious, spiritual, and sociological characteristics of ancient societies. The issue of death and afterlife are among the most important research components that archaeologists, especially in scientific analyses, must pay attention to. Archaeological evidence indicates that the communities residing in the southern Caspian region, like other ancient societies, have placed special importance on worship sites and pilgrimage centers from ancient times to the present. Consequently, we observe various types of worship and pilgrimage sites in Gilan. Since the issue of pilgrimage and worship has remained one of the most important matters in Iranian society from ancient times to the contemporary era, specific types of worship and pilgrimage sites have been identified in this research, particularly in the land inhabited by Talesh tribes.

In the field archaeology survey and the identification of ancient artifacts in the vicinity of the Shafaroud Dam, a number of ancient sites were specifically identified that the locals refer to as Terbah. One of the characteristics of these sites is that some of them contain valuable evidence of burials attributed to the Iron Age up to the contemporary era. The

particular nature and function of these sites have raised questions for archaeologists, including whether these sites are merely burial places or if they also served as places of worship. When were these sites used for burial? Can the purpose of these sites be viewed as a continuation of burial traditions over thousands of years in the region? Additionally, what impact did the specific lifestyle characteristics of the people and the climatic features of the region have on the formation of these Terbah? Has a nomadic lifestyle played a role in the formation and continuity of these sites? Addressing these questions is one of the primary objectives of this article.

A section of Rezvanshahr County was archaeologically examined with the construction of the Shafaroud Dam near Pounel. The archaeological survey area extends from the beginning of the Pounel to Khalkhal road (where the Shafaroud Dam is located) to the village of Sark, which is the last point reached by water from the dam's reservoir. One of the most identified sites, particularly in the forested area, is the Terbah — a local term meaning tomb or shrine. This sacred place typically consists of several revered trees surrounded by a dry-stone wall made of medium-sized stones, usually about half a meter high, which separates them from their surroundings. Sometimes, by wrapping green cloth around one of the trees, the significance it is highlighted. Their names are linked to the characteristics of the site, and in nearly all cases, a cemetery has formed around them, which invariably contains boxwood trees that have dried up due to a pest outbreak in recent years. According to local beliefs, Terbah are the burial sites of a saint. Until recently, the surveyed area was inhabited by nomadic herder's dependent on cattle from April

to August. The formation of the region's sites was significantly influenced by the pastoral routes along the banks of the Shafaroud River, contributing to the establishment of Terbah as sacred sites for herders.

Methodology

The survey was conducted based on observations of natural features, the steepness and gentleness of slopes, satellite images, and local information through fieldwork. To address some of the mentioned issues, efforts were made to utilize local and indigenous knowledge. Considering the forested nature of the area, which results in abundant shade under the trees (locally known as Nesār), preventing moisture evaporation and consequently the deterioration of artifacts, most sites were chosen in locations that received more sunlight during the day. After noting the local name of the site, information such as geographical location, geographical coordinates, site description, cultural data, proposed periods, the necessity and priority of rescue excavations, a table of cultural data, satellite images, site maps, photographs and cultural data, as well as designs of artifacts, were included in the overall report of a site.

Terbah

Gilan is notably rich in sacred sites and discovered artifacts and excavations in various areas of the province reveal a close relationship between the era and its inhabitants. After the collapse of the Sasanian Empire, Gilan became a refuge for Iranians who resisted the Arabs. However, the influence of Islam in Gilan and Daylam began in the mid-3rd century AH with the arrival of Shiite missionaries fleeing Sunni caliphs (Sarshar and Mahmoudi, 2016: 9), gradually expanding over time (Foumani, 1935-6: R). This period

coincided with the time the leadership of popular movements in Gilan fell into the hands of Shiites (Mahmudinezhad, 2009: 20). It is evident that the growth of Shiism marked the peak of all these transformations, leading to the establishment and flourishing of burial structures. Among the sacred places, the tombs of Shiite Imams and their relatives in Karbala, Najaf, Mashhad, Qom, Samarra, and Kadhimiya became natural centers of Shiite religious sentiments. This led to the gradual evolution and complexity of rituals, particularly during the mourning ceremonies of Ashura since the Buyid period (MirzaeiMehr, 2007: 10). The remnants of the historical city of Gasgar in the village of Haft-Daqnan from the Mardavij clan or the Sasanian in the 7th and 8th centuries AH, as well as the Espi-Mazget from the 3rd and 4th centuries AH (Jahani, 2002: 57) and beyond (Keshavarz Khaleqi, 2004: 304), located about 20 kilometers (Keshavardoust and Fakhteh, 2006: 131) from Roudbar, with a Kufic inscription including verse 18 of Surah At-Tawbah (Keshavardoust and Fakhteh, 2006: 58), indicates the significance of the surveyed area in the early Islamic period (Pourahmad Jaktaji, 1995: 570; Rahnamaei, 1995: 468). Manouchehr Sotoudeh referred to this structure as one of the wonders of Gilan in his book "From Āstārā to Astarābād". He believed that most of the pottery found in archaeological excavations belonged to the Ilkhanid period. Sotoudeh did not consider the architecture of this monument to be indigenous but believed it beautifully intertwined with Gilan's local architecture (Sotoudeh, 1995: 71-70).

From the 9th century AH onward, the influence of Twelver Shiism in Iranian cities increased, and most people converted to this faith. The impact of the Safavid dynasty on the promotion of

Twelver Shiism cannot be overlooked. The discussion about the causes and factors that compelled this dynasty to promote Shiism, along with the benefits and drawbacks that arose for authentic Shiism, is significant. In Gilan, since the Safavid era, Twelver Shiite belief largely replaced the thoughts and ideas of other sects (Mahmudinezhad, 2009: 22). Gilan has been a safe haven for hiding and resisting government oppression from the second millennium BC (Kohansal Vajargha, 2004) until the Pahlavi era, as seen in the uprising of Mirza Kuchak-Khan Jangali (Kasravi, 1973: 178-179).

In the surveyed area, there are sacred places known locally as Terbah, which means tomb. The term Torbat in dictionaries refers to soil and is typically used for the graves of specific individuals. Therefore, it is metaphorically synonymous with grave, tomb, and mausoleum. Gilan has numerous sacred sites, shrines, and Terbah, making it unmatched in Iran regarding the density of such sites relative to its area. Terbah is a simple common place name meaning pilgrimage site (Rezayati Kisha-Khaleh and Malihi Lumer, 2006: 101) and falls under the category of religious place (Rezayati Kisha-Khaleh and Malihi Lumer, 2006: 110). After the advent of Islam and the fall of the Sasanian Empire, which led to the Arab conquest of Iran, the people of Gilan, Deylaman, and Tabarestan resisted by seeking refuge in the Alborz Mountain range and dense forests, preventing the Arabs from entering their lands. Vast areas of the Caspian coast, especially Gilan, resisted the Arab armies for two and a half centuries due to their natural conditions, including difficult paths, high mountains, and dense forests. During this time, Gilan became a refuge for Arabs opposing the regime, as well as for the oppressed Iranians, particularly the Alid dynasty

of northern Iran, who fled their cities due to the oppression of the caliphs of Baghdad and their agents. Many of these refugees were noble Alawi descendants and relatives of the Prophet, who were respected and honored by the people of Gilan. Many of Gilan's sacred sites are the tombs of these individuals and their descendants, who settled in Gilan from that era onward. Some of these shrines also belong to mystics, sheikhs, and leaders of various groups and dervishes who were revered by the people (Azimi, 2005, Vol. 1: 558). Studies and surveys indicate that in the Gilan plain, most Islamic architectural structures and sacred sites, including Imamzadeh, are located (Azimi, 2005, Vol. 1: 546). Generally, ancient sites and cemeteries should be sought in the mountainous regions and sunny slopes. Additionally, numerous Islamic structures and shrines are found in many mountainous areas and summer villages of Gilan. Some of the notable Terbahs in Gilan include Torbat-e Boursara, located 18 kilometers north of Hashtpar, which features a shrine among boxwood trees and a spring (Pourahmad Jaktaji, 1995: 568). Aqa Seyed Ibrahim, located in Baboujan Valley near Sar-torbat in the summer pastures of Rudsar (Azimi, 2005, Vol. 1: 550), contains religious paintings and verses from the seven stanzas of Mohtasham Kashani dating back to 1335 AH/1917 AD, which Rabino mentioned (Azimi, 2005, Vol. 1: 552). Sar-torbat, about 50 kilometers southwest of Rudsar (Pourahmad Jaktaji, 1995: 569), contains graves of Soltan Mohammad Kiya, who died in 883 AH; his son Soltan Mirza Ali, who was killed in 912 AH; Soltan Mohammad's daughter, known as Pari Soltan, who died in 908 AH; and another woman named Hasani, who died in 902 AH, all belonging to the Kiya dynasty and their relatives (Azimi, 2005, Vol. 1: 570).

Two kilometers northeast of Hashtpar, a newly constructed shrine for Seyed Niki, son of Seyed Jamal al-Din Rouhi, a descendant of Imam Musa-Kazem (AS), has replaced an older structure. Rabino refers to the name Haram-e Soltan Seyed Niki and Sheikh Abdul-Masoum and Soltan Seyed Ahmad. In Hashtpar, there is a shrine called Naleh- Terbeh, said to be the burial place of a man named Seyed Ahmad, who is reportedly the son of Seyed Niki. Melgunov mentions a shrine named Soltan Sinaki in this region, likely referring to Soltan Seyed Niki. In the western part of the village of Tork-Mahalleh, in the Jookandan district of central Talesh, there is a shrine known as Torbat-e Qoushe-Jad, which, according to written sources, belongs to Seyed Fazlullah, known as Qoshe Jad, who traces his lineage back to Imam Musa-Kazem (AS). In the region of Āstārā, several Turbats can be found, such as Saeed Terbeh, Gharibe Terbeh, Yahya Terbeh, and numerous other non-functional pilgrimage sites, often appearing as simple grave-stones in open spaces or modest structures made of wood and clay scattered throughout the forested villages of this county (Azimi, 2005, Vol. 1: 575). Additionally, in the pilgrimage sites of the Talesh Doulab district, Terbeh like Mollā Terbeh in Mollā-mahalleh Pareh-Sar can be observed. Many other simple shrines and burial sites are dispersed throughout the forested and mountainous areas of this district. Among the pilgrimage sites in the northern Gorganroud district are Kolushi Terbeh in Lisar, Keshavar Turbat in Keshavar village, Seyed Ojāghi in Havigh, and other Terbehs scattered throughout the forested regions of this district. Some pilgrimage sites in the southern Gorganroud district include Bade Terbeh (a ruined structure in Hashtpar), Naleh Terbeh (a small modern structure in the

city entrance), and many other pilgrimage sites scattered throughout the forested, plain, and midland areas (Pourahmad Jaktaji, 1995: 557-580).

Turbats in Surveyed Area

1. Espi-Mazget (White Mosque): Located about 20 kilometers from Rezvanshahr County (Keshavardoust and Fakhteh, 2006: 131).

2. Tomb of Hazrat Seyed Sharaf al-Din: Pir Sharaf-Shah-e Doulabi (775 AH/1373 AD), a well-known poet and mystic of the 8th century AH, located 5 kilometers southeast of Rezvanshahr in the village of Dar-Sara. This site is a shared pilgrimage site for both Shiites and Sunnis in the region. He is regarded as a descendant of Imam Musa Kazem (AS), but according to historical documents, he is recognized as a mystic and poet of the 8th century AH/14 AD (Gholami, 2008: 17-18).

3. Tomb of Seyed Amin al-Soltān Gharib Bandeh: Located at the intersection of Rezvanshahr and Talesh Doulab (Keshavardoust and Fakhteh, 2006: 130). The fame of this Imamzadeh in Gilan was such that during the Qajar era, the village was referred to as Gharib Bandeh (Mirza Ibrahim, 1976: 204).

4. Tomb of Sheikh Soleiman Bozorg: A sacred site for Sunnis located in the village of Pilmabra, 13 kilometers along the Rezvanshahr to Talesh road.

5. Imamzadeh Aqa Seyed Qasim: Situated along the coast in the village of Kheimh-Sar, part of Shafaroud in Rezvanshahr.

6. Tomb of Aqa Mohammad Shafi: Located in the coastal village of Shafaroud, 8 kilometers from the center of Rezvanshahr (Hashemi, 2020: 80).

In the surveyed area, particularly in the Talesh Doulab section, previously mentioned were Seyed Najm al-Din and Sheikh al-Maāli in Janbesara, Mollā Ter-

bah in Molaamahalleh Parih-Sar, Haft Olya in Pish-Mahalleh, two Seyeds in Rineh, inactive pilgrimage sites in Pounel, Shir-Bache Pir, and many other simple tombs and shrines scattered throughout the forested and mountainous areas of this section (Pourahmad Jaktaji, 1995: 577).

Conclusion

In the Islamic period, Terbah is a local term meaning grave and shrine, typically a sacred place that usually includes several revered trees, which are surrounded by a low stone wall made of medium-sized stones, separating them from the surrounding area by about half a meter. Sometimes, wrapping a green cloth around one of these trees indicates its significance. Their names are often linked to the features of the site, and in almost all cases, a cemetery has formed around the sacred area, characterized by boxwood trees. Due to a pest that has affected boxwoods in recent years, many of them have dried up. According to local belief, Terbahs are the burial sites of a revered figure. Valuable evidence of burials from the Iron Age to the contemporary times can be found in Terbah. It is clear that these sites are not merely burial places; they also serve as places of worship and prayer.

In fact, Terbah can be divided into several types:

1. Historical Graves: Some formed around historical ones, which, due to the limited knowledge of the locals regarding the age of the graves, were attributed to significant religious figures. From their perspective, the expansive Iron Age graves, typically built with large stones, indicated the importance of the buried individual as a religious leader.

2. Shelters for Refugees: Others served

as places for Shiite refugees escaping from Sunni rulers during the early Islamic period, gradually becoming a stronghold for opponents of the government, and later transforming into cemeteries while retaining their significance.

3. Dervish Circles of Faith: Some became sites for dervish gatherings, especially from the Ilkhanid-Timurid period. After the death and burial of a revered figure there, locals began to use it as a cemetery.

Thus, throughout the early, middle, and later Islamic periods, Terbah continued to be utilized. On one hand, the climatic features of the region, with its dense forest cover, made it a suitable refuge, significantly influencing the formation of Terbah. On the other hand, these sites can be seen as a continuation of burial traditions over thousands of years in the region.

Common characteristics of Iron Age graves in the area include stone structures built with large stones placed in the walls and covered with stones. In various Islamic periods, most graves in the surveyed area were constructed using flat stones for the walls and larger stones for covering the graves. This may stem from the specific lifestyle characteristics of the people.

Finally, it should not be overlooked that the nomadic lifestyle played a role in the formation and continued function of these sites. Since nomads are primarily dependent on cattle, and due to the warm and humid climate in the summer, the pastoralists of the Talesh region (Hashtpar-Roudbar) migrate to the lush mountains of Boghrou-dāgh from mid-June to late September, it is likely that this was also the case in the past, and Terbahs were more frequently used during this time.

تربه، زیارتگاه‌هایی از دوره اسلامی در گیلان، نمونه موردی: تربه‌های منطقه سفارود، رضوانشهر


علی هژبری^۱، فرزاد مافی^۲ 

چکیده

شهرستان رضوانشهر در شمال غربی استان گیلان از دو بخش جلگه‌ای و کوهستانی تشکیل شده است. یکی از بیشترین یافته‌های در بررسی باستان‌شناسی منطقه، تربه یا همان تربت است. تربت در فرهنگ لغات به معنای خاک آمده و معمولاً در مورد مرقد افراد خاص به کار رفته است. سؤال اصلی این است که این تربه‌ها چیستند؟ ما با روش تحقیق میدانی به اطلاعات باستان‌شناختی محوطه‌ها دست یافتیم تا با ساختار توصیفی-تحلیلی به پژوهش در این رابطه پردازیم. آنچه مسلم است اینکه این نوع از محوطه‌ها نیایشگاه هستند. این نیایشگاه‌ها پیش از آنکه به دلیل تقدس، محلی برای گورستان اهالی در طی دوره‌های بعدی باشد، به نظر می‌رسد در یک دوره‌ای محل‌هایی برای پناهندگی افراد شیعی تحت تعقیب حاکمان اسلامی و در ادامه، زمانی دیگر مکانی برای حلقه صوفیان بوده‌اند؛ بدین ترتیب تربه‌ها با اهمیت مذهبی خاصی که داشتند به صورت مکان‌های مقدس باقی مانده و به دست ما رسیده‌اند. این طور به نظر می‌رسد که نوع پوشش جنگلی با تربه‌ها مرتبط باشد و درخت خاصی در آنها استفاده می‌شده است.

واژه‌های کلیدی: گیلان، رضوانشهر، سفارود، تربه، دوره اسلامی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران (نویسنده مسئول). ali.hozhabrizon@gmail.com 

^۲ دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، زنجان، ایران.

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۸/۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۴/۱۰
استناد: هژبری، علی؛ مافی، فرزاد. (۱۴۰۴). "تربه، زیارتگاه‌هایی از دوره اسلامی در گیلان، نمونه موردی: تربه‌های منطقه سفارود، رضوانشهر"، کاسپی، سال ۲، شماره ۴: ۱۱۱-۱۴۴.

مقدمه

رودخانه سفارود از رودخانه‌های معروف منطقه تالش در رضوانشهر در تمام طول سال آب دارد. پیرامون این رودخانه، فرهنگ‌هایی به‌خصوص از عصر آهن شکل گرفته که برخی آثار آن به‌صورت گورستان‌های باستانی شناسایی و تعدادی کاوش شده‌اند. اما یکی از بیشترین یافته‌های باستان‌شناسی در منطقه که از نظر دور مانده همان تربه است. جز دژهای گیلان (بنگرید به Mo-savi Haji et al., 2024) یکی از شاخص‌ترین گونه‌های بناها و محوطه‌های تاریخی-آیینی، مزارات، آرامگاه‌ها، نیایشگاه‌ها و زیارتگاه‌ها هستند نقشی کلیدی در بازشناسی ویژگی‌های دینی-مذهبی و جامعه‌شناختی جوامع باستانی داشته‌اند. مسئله مرگ و جهان‌بینی زندگی پس از مرگ از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های پژوهشی است که باستان‌شناس به‌ویژه در تحلیل‌های علمی باید به آنها توجه کند. مدارک باستان‌شناسی نشان می‌دهد که جوامع ساکن در سرزمین جنوبی دریای کاسپی نیز همانند سایر جوامع باستانی از کهن‌ترین روزگاران تاکنون به مسئله نیایشگاه‌ها و زیارتگاه‌ها اهمیت ویژه‌ای داده و به همین دلیل ما شاهد گونه‌های مختلفی از نیایشگاه‌ها و زیارتگاه‌ها در گیلان هستیم. از آنجاکه در کهن‌ترین روزگاران تا دوران معاصر همچنان مسئله زیارت و عبادت از مهم‌ترین مسائل جامعه ایرانی است، در محدوده مورد نظر این پژوهش و به‌طور مشخص در سرزمین محل سکونت اقوام تالش گونه‌های خاصی از نیایشگاه‌ها و زیارتگاه‌ها شناسایی شد. در بررسی میدانی باستان‌شناسی و شناسایی آثار باستانی در محدوده سد سفارود، به‌طور مشخص تعدادی محوطه باستانی شناسایی شد که مردم محلی آنها را تربه می‌نامند. از ویژگی‌های این مکان‌ها این بود که در برخی از آنها شواهد ارزشمندی از تدفین منسوب به عصر آهن تا دوران معاصر دیده می‌شود.

ماهیت به‌خصوص و عملکرد این محوطه‌ها سؤالاتی را فراروی باستان‌شناسان قرار داد، از جمله اینکه این محوطه‌ها آیا صرفاً مکان‌های تدفینی هستند یا کاربرد نیایشگاه و عبادتگاه هم دارند؟ این مکان‌ها جهت تدفین در چه زمانی استفاده می‌شده است؟ آیا می‌توان هدف این محوطه‌ها را در واقع به‌نوعی تداوم سنت‌های تدفینی در طول هزاران سال در منطقه ارزیابی کرد؟ و اینکه ویژگی‌های سبک خاص زندگی مردم و ویژگی‌های اقلیمی منطقه چه تأثیری در شکل‌گیری این تربه‌ها داشته است؟ آیا سبک زندگی کوچروی در شکل‌گیری این محوطه‌ها و تداوم کاربرد آنها نقش داشته است؟ پاسخگویی به این سؤالات از مهم‌ترین اهداف این مقاله است.

بخشی از شهرستان رضوانشهر با ایجاد سد سفارود در نزدیک پونل مورد بررسی باستان‌شناسی قرار گرفت. محدوده بررسی باستان‌شناسی از ابتدای جاده پونل به خلخال (سد سفارود در این راه است) تا روستای سرک - آخرین نقطه‌ای است که با آبیگری سد، آب به آن می‌رسد - است. یکی از بیشترین محوطه‌های شناسایی شده به‌خصوص در محدوده جنگلی، تربه - واژه‌ای محلی به معنی تربت و مزار - مکانی مقدس است که معمولاً از چند درخت نظرکرده تشکیل می‌شود که با خشک‌ه‌چین از لاشه‌سنگ‌های متوسط در پیرامون آن معمولاً به ارتفاع نیم‌متر، آنها را از محیط اطرافشان مجزا کرده است و گاهی با پیچیدن پارچه سبز دور یکی از آن درختان، به اهمیت آن اشاره کرده‌اند. نام آنها با ویژگی‌های اثر پیوند داشته و در اکثر قریب به اتفاق آنها گورستانی در پیرامونشان شکل گرفته که بدون استثناء دارای درختان شمشاد هستند و به‌دلیل آفتی که در سال‌های اخیر دیده، خشکیده‌اند. بنابر اعتقاد مردم محلی تربه‌ها محل دفن یک پیر است. منطقه مورد بررسی تا چندی پیش از اردیبهشت

تاریخی حوزه رودخانه شفارود در شهرستان رضوانشهر» در همایش ملی تالش‌شناسی ارائه کردند (جهانی و دیگران، ۱۳۹۴). در نهایت از تاریخ ۵ مرداد تا ۲۵ شهریور ۱۴۰۰ گروه جدیدی به منظور بررسی نجات‌بخشی باستان‌شناسی حوضه سد شفارود راهی منطقه شد (هژبری، ۱۴۰۰) که نتیجه این پژوهش بخشی از آن فعالیت میدانی است. هرچند که برخی پژوهندگان در رابطه با آثار تاریخی گیلان نیز به صورت پراکنده اشاره‌هایی به تربه‌های دارای بنا کرده‌اند (ستوده، ج ۱، بخش ۱: ۹۱-۹۲)؛ باین‌وصف این مقاله اولین کار پژوهشی در رابطه با تربه در منطقه‌ای خاص از گیلان است.

موقعیت جغرافیایی

استان گیلان به مرکزیت رشت در شمال ایران و حاشیه دریای کاسپی قرار گرفته است و کوه، جلگه و دریا از ویژگی‌های جغرافیایی این استان است (سیمای اقتصادی-اجتماعی شهرستان رضوانشهر، ۱۳۷۷). گیلان مرکز باستانی اقوام مختلفی است که معروف‌ترین آنان دو نوع گیل و دیلم هستند. گیل‌ها قومی از مردم ایران هستند که با گویش گیلکی حرف می‌زنند (معین و دیگران، ۱۳۷۷: ج ۱۳). یونانیان این سرزمین را کادوسیان نامیده و بعضی از محققان کادوسیان را از اقوام بومی ایران پیش از آمدن آریایی‌ها می‌دانند. رضوانشهر، یکی از شهرستان‌های غربی استان، از مراکز تالش‌نشین منطقه است.

شهرستان رضوانشهر در شمال‌غربی استان گیلان (تصویر ۱)، بین سواحل دریای کاسپی و رشته‌کوه‌های تالش از دو بخش جلگه‌ای و کوهستانی تشکیل شده و از آنجاکه گلوگاه ارتباطی بخش‌های مرکزی، غربی و شمالی استان بوده و در مدخل شاهراه ارتباطی گیلان به استان اردبیل و کشورهای قفقاز و روسیه از موقعیت جغرافیایی

تا شهریور مورد اسکان کوچروهای وابسته به گاو بوده و شکل‌گیری محوطه‌های منطقه تابع ایل‌راه بودن حاشیه شفارود از اهمیت بسزایی در ایجاد تربه‌ها به‌عنوان محوطه‌های مقدس دامداران بوده است.

پیشینه پژوهش

ژاک دومورگان فرانسوی بین سال‌های ۱۳۰۷-۱۳۰۸ ه.ق. فعالیت میدانی پژوهشی خود در منطقه تالش را با تفحص در محوطه‌های مریان، حسن‌زمینی، شیرشیز، داش‌کپور، نمین و ... آغاز کرد که به کشف آثاری از نیمه دوم هزاره دوم و سده‌های آغازین هزاره اول پیش‌ازمیلاد منجر شد (دومورگان، ۱۳۳۸: ۱۵ و ۱۶؛ De Morgan, 1905: 267). هرچند الکساندر خودزکو، در سال ۱۸۳۹ میلادی در کوهپایه‌های غربی شهرستان رودبار به کاوش‌هایی دست زد (خودزکو، ۱۳۴۸) همان فعالیت‌های دومورگان در فاصله سال‌های ۱۸۹۹ تا ۱۹۰۱ میلادی در محوطه‌های منطقه تالش، نخستین پژوهش‌های میدانی باستان‌شناختی گیلان محسوب می‌شوند (جهانی و بابایف، ۱۳۹۷: ۴۹، به نقل از: فهیمی، بی‌تا: ۳۰۵). اما در محدوده مورد بررسی ما در اسفندماه سال ۱۳۷۰ خورشیدی در اجرای پروژه راه‌سازی در دره شفارود رضوانشهر، قبرستان وسکه آشکار و عملیات حفاری این مکان آغاز شد که تا سال ۱۳۷۳ ادامه داشت و در آن آثاری از نیمه دوم هزاره دوم پیش‌ازمیلاد، هخامنشی تا پارتی به‌دست آمد (خلعتبری، ۱۳۸۳الف). تا کنون حدود ۵۳ محوطه باستانی در حوزه رودخانه شفارود شناسایی و آخرین بررسی باستان‌شناسی منطقه در زمستان سال ۱۳۹۳ به سرپرستی ولی جهانی انجام شد که نتیجه آن را به همراه سولماز رئوف، منصور هادی‌پور و رضا غفاری در مقاله‌ای با عنوان «بررسی باستان‌شناختی محوطه‌های



تصویر ۱. نقشه ایران و نیز شهرستان رضوانشهر در استان گیلان

Fig. 1. Map of Iran and Rezvanshahr City in Gilan Province

(Adapted by Caspian from a Map from Wikimedia Commons under a Creative Commons Licence CC BY-SA 4.0)

تالش‌نشین، مرکزیت سیاسی و اجتماعی داشته و اولین فرمانداری شهرستان تالش در روستای پونل و در ساختمان تخریب‌شده قنطور مستقر بوده است.

پیشینه تاریخی

برخی متون تاریخی حدود پنج تا هفت قرن پیش به وجود برخی شهرها در ناحیه گیلان به نام‌های «خشم» و یا «دیلمان شه» و یا «کوتم» اشاره داشته‌اند؛ کسی نمی‌داند این شهرها دقیقاً کجا بوده‌اند و امروزه با کدام نقاط جغرافیایی منطبق هستند (عبدلی، ۱۳۶۷: ۷۲۰). هیچ بعید نیست که یکی از همین شهرها در محل اسپی مزگت (جهانی، ۱۳۹۵) باشد. امروزه «بیلیم برا» از آبادی‌های توابع دهستان دینچال است. شاید این نام بازگوکننده یکی از شهرهای قدیمی گیلان در این نواحی باشد، که محل درست آن تاکنون به درستی شناسایی نشده است؛ یک آبادی در مجاورت شفارود شهرستان رضوانشهر به نام بیلیمان است که به احتمال زیاد باید همان «بوتهر» قدیم باشد. حدود العالم بیلیمان را به

ممتازی برخوردار است (عبدلی، ۱۳۶۹: ۸۷). مرکز این شهرستان شهر رضوانشهر با مساحت ۷۴۸ کیلومترمربع از دو شهر رضوانشهر و پرهر، ۲ بخش و ۴ دهستان تشکیل شده است (نقشه ۲). نام قدیمی رضوانشهر، رضوان‌ده بوده (سرتیپ‌پور، ۱۳۷۰: ۲۳۰) و با ۱۲۰ روستا در ۷۰ کیلومتری غرب مرکز استان گیلان واقع شده است (فرهنگ جغرافیای روستای کشور، ۱۳۷۱، جلد ۶). در دوران انقلاب جنگل، جاده موسوم به شاه‌عباسی دوباره بازسازی و بهره‌برداری شد که با گذر از رضوان‌ده، گسگرات را به‌آبادی ساحلی شفارود پیوند می‌داد. در سال ۱۳۱۵ نیز جاده بندر انزلی به آستارا ساخته شد و درست در محل کنونی رضوانشهر جاده شاه‌عباسی را قطع کرد. از آغاز دهه ۱۳۵۰ رضوانشهر به‌عنوان کانون سیاسی-اداری تالش‌دولاب جایگزین پونل شد (رزم‌آرا، ج ۲: ۱۳۲).

پونل یکی از روستاهای شهرستان رضوانشهر در کنار جاده ترانزیتی انزلی، تالش، آستارا، رشت و میانه به خلخال واقع شده و مرکز ثقل بیست روستا است. این آبادی قدیمی در منطقه

IRAN MAP



تصویر ۲. نقشه رضوانشهر

Fig. 2. Map of the Rizvanshahr

(Adapted by Caspian from a Map from Wikimedia Commons under a Creative Commons Licence CC BY-SA 4.0)

و گیل دولاب امروزه جزو شهرستان رضوانشهر هستند (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۲۸) و در گذشته با مرکزیت پونل، یکی از بلوکات پنج‌گانه گسگرات بودند (خودزکو، ۱۳۵۴؛ کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۲۹؛ عظیمی دوبخشی، ۱۳۸۸: ۲۸). در سال ۱۳۱۵ خورشیدی، پس از احداث راه شوسه انزلی-آستارا، روستای رضوانده بر سر چهارراه انزلی-آستارا و جاده شاه‌عباسی سیدشرفشاه-چهارشنبه بازار قرار گرفت و به تدریج رو به آبادانی گذاشت. با گذر زمان، بازار منطقه، که چهارشنبه‌ها در روستای بیگزاده در محله تالش دولاب در سه کیلومتری شمال رضوانده تشکیل می‌شد، به این چهارراه انتقال یافت (عبدلی، ۱۳۶۹: ۸۷). این امر باعث رشد سریع منطقه و تشکیل بخشی به نام رضوانده در ۱۳۲۹ خورشیدی در شهرستان طولش شد. روستای رضوانده نیز به سرعت گسترش یافت و در ۱۳۳۲ خورشیدی شهر شد. در آغاز دهه ۱۳۵۰ خورشیدی، به جای پونل، رضوانده کانون سیاسی-اداری ناحیه تالش دولاب بود (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۲۷). رضوانده

سال ۳۷۲ ه.ق مرکز ناحیه «تجریم» معرفی کرده است. بیلیم ظاهراً مخفف همان بیلمان است و اینجا اگر همان بیلمان باشد شهری بوده است در چهارمنزلی دولاب و شش منزلی سفیدرود، مقر داعی رئیس علویان (لسترنج، ۱۳۹۳: ۱۸۷) قدمت و پیشینه تاریخی رضوانشهر سابقه ممتد و تاریخی با شهرستان تالش دارد. تالش (=طالش) نام قومی در جنوب و غرب دریای کاسپی است که گویا در اوایل دوران اسلامی طیلسان نامیده شده‌اند (ساوینا، ۱۳۸۰: ۱۶۹). تالش فعلی در ایران شامل چهار شهرستان آستارا، تالش به مرکزیت هشتپر، رضوانشهر و ماسال است (رهنمایی، ۱۳۸۰: ۱۴).

رزوندی (عبدلی، ۱۳۶۹: ۸۷) به احتمال مکانی بود که بعدها به نام رضوانده، آبادی کوچکی در ناحیه گیل دولاب شد (رزمارا، ۱۳۲۸، ج ۲: ۱۳۲؛ رابینو، ۱۳۹۱: ۱۱۲) و سپس در سال ۱۳۵۳ش (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۲۴؛ سرتیپ‌پور، ۱۳۷۰: ۲۳۰) و به قولی دیگر در ۱۶ دی‌ماه ۱۳۵۱، به رضوانشهر تغییر نام داد (عربانی، ۱۳۷۴: ج ۱/ ۴۰). تالش دولاب

(موسوی روحبخش، ۱۳۸۰: شکل ۸). بخش ساحلی دریای کاسپی با ارتفاع کم از سطح دریای آزاد دارای آب‌وهوای گرم و مرطوب در تابستان و معتدل و مرطوب در زمستان است. در صورتی که سمت غربی رشته‌کوه‌های بوغروداغ تا استان اردبیل دارای آب‌وهوای معتدل در تابستان و سرد نیمه‌رطوبی در زمستان است.

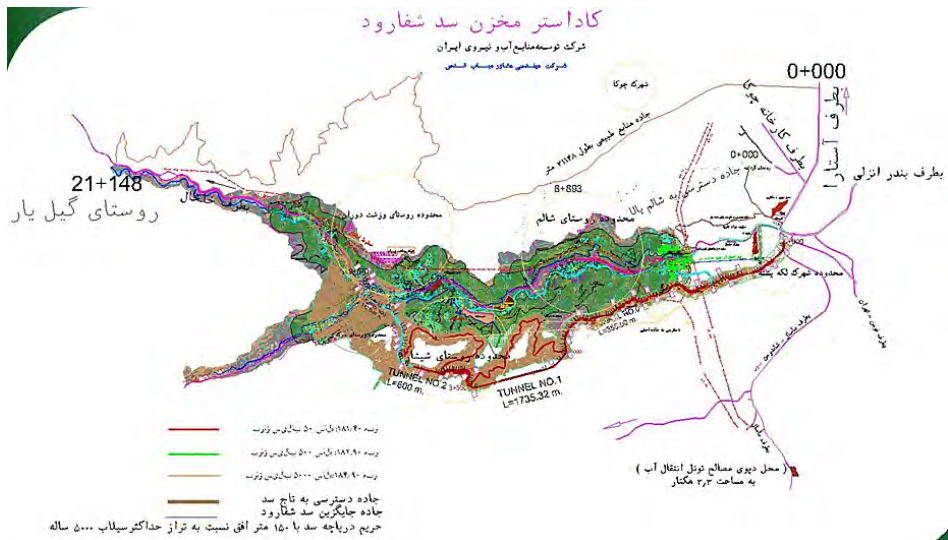
بیشترین منابع آب استان گیلان به منابع آب سطحی (رودها) اختصاص دارد. به دلیل بارندگی فراوان در منطقه و داشتن ارتفاعات پربرف در رشته‌کوه‌های بوغروداغ، اکثر رودخانه‌ها و دره‌ها دارای آب دائمی بوده و اغلب این رودخانه‌ها از رشته‌کوه‌های یادشده سرچشمه می‌گیرند. رودخانه‌های واقع در سمت شرق رشته‌کوه بوغروداغ پس از پیمودن مسافت کوتاه و مشروب ساختن زمین‌ها در دامنه‌ها و کرانه ساحلی به دریای کاسپی می‌ریزند. رودخانه‌های جای‌گرفته در شرق کوه‌های بوغروداغ پس از پیمودن مسافت به‌نسبت طولانی به رودخانه قزل‌اوزن (از شعبات اصلی سفید رود در گیلان) در آذربایجان منتهی می‌شوند که در نهایت به دریای کاسپی منتهی می‌شود. رودخانه‌های کرگانرود، شفارود، چافرود، شاندرمن و ماسال از رودخانه‌های معروف منطقه تالش هستند. همه این رودها از کوه‌های تالش سرچشمه می‌گیرند و در نهایت به دریای کاسپی می‌ریزند (افشین، ۱۳۷۳: ج ۲، ۲۲۳).

رودخانه شفارود دومین رودخانه پرآب منطقه تالش که در منطقه کوهستانی در مسیری تقریباً غربی-شرقی جریان دارد با شیب تندی در ناحیه پونل وارد جلگه شده و پس از رسیدن به جلگه تغییر جهت داده و در مسیری کاملاً شمال شرقی به مسیر خود ادامه داده و در نتیجه به دریای کاسپی می‌ریزد. شفارود از کوه‌های سنبل و تیرو سرچشمه

در ۱۳۵۳ خورشیدی با مصوبه هیئت‌وزیران به رضوانشهر تغییر نام داد (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۲۴) و سپس بخش رضوانشهر در ۱۳۷۶ خورشیدی با جداسدن از شهرستان طوالش به شهرستانی مستقل بدل شد. شهرستان رضوانشهر مشتمل بر بخش‌های مرکزی و پره سر، شهرهای رضوانشهر و پره سر و دهستان‌های خُشابر دیناچال، گیل‌دولاب و بیلاقی ارده است (به نقل از: احمدی، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ذیل واژه «رضوانشهر»؛ همچنین بنگرید به خلیلی‌فر، ۱۳۹۴، دانشنامه جهان اسلام ذیل واژه «رضوانشهر»). از گذشته بزرگانی به این منطقه منسوب شده‌اند مانند شرفشاه دولابی (احمدپناهی، ۱۳۸۵: ۴۵-۴۶؛ عبدلی، ۱۳۶۹: ۱۳۹)، صوفی بابا روشن‌دهی (عبدلی، ۱۳۶۹: ۱۴۱) که در پیامدهای سیاسی-اجتماعی خود بسیار تأثیرگذار بوده‌اند. از جمله، مرشد شیخ صفی‌الدین، شیخ زاهد گیلانی فرزند باباروشن بود که «امرای ولایت تالش درگاه ولایت پناهش را پناه ساختند» (خنجی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۲۵۷). نفوذ شیخ صفی در میان تالشان آن‌چنان بود که با دعوت به حضور در منطقه تالش، از وی خواستار رفع اختلاف بین خود و ترکان می‌شدند (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۶۲۳). اما پونل جایگاه بهتری داشت به نحوی که رایینو، نماینده کنسولی بریتانیا از ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۲ م/۱۳۲۴ تا ۱۳۳۰ ق در رشت، پونل را مهم‌ترین اقامتگاه نایب‌الحکومه (۱۳۹۱: ۲۱)، و نیز تالش‌دولاب را یکی از زیستگاه‌های پنج‌گانه تالش‌ها دانسته است (۱۳۹۱: ۱۲۰).

ویژگی‌های جغرافیایی

درجه حرارت در مناطق جنوبی دریای کاسپی، آب‌وهوای سواحل، مدیترانه‌ای گرم و مرطوب است. جریان بادها از غرب به سمت شرق است



تصویر ۳. کاداستر مخزن سد شفارود

Fig. 3. Cadastre of Shafarood Dam Reservoir

هنگام عبور از رودخانه اردهرود - به منظور شرکت در اجتماع سران و عشایر ایران در دشت مغان - از آب این رودخانه آشامیده و شفا می‌یابد، بعد از این ماجرا، نام این رود از اردهرود به شفارود تغییر یافت. رودخانه شفارود از دو چشمه سرچشمه می‌گیرد؛ اولی به نام چشمه «نزه‌آوه دره» که از کوه «تی زو» سرچشمه می‌گیرد؛ سرچشمه دوم رودخانه شفارود از چشمه سیاه‌خونی در دامنه کوه «بداغ گریه» بالاتر از روستای معاف‌محله در رینه است. در بین راه تا رسیدن به دریای کاسپی در شفارود، ده‌ها نهر و چشمه کوچک نیز به آن می‌پیوندند. رودخانه با گذر از روستاهای رینه، پارگام، وسکه، در پایین به آبادی‌های روشننده، بناوی، سیفه چوان، باسکمه شم، دوران و شالم می‌رسد و سپس با گذشتن از میان جنگل‌های شالم به پونل رسیده، در پونل به چند شاخه تقسیم می‌شود و برای آبیاری مزارع برنج استفاده می‌شود (حسینی‌نژاد، ۱۳۸۹: ۴۹۶-۵۰۰). پایین‌وصف برای کنترل منابع آب منطقه، سد مخزنی شفارود در غرب گیلان، منطقه پونل رضوانشهر و بر

گرفته، از رضوانشهر عبور می‌کند و سپس به دریای کاسپی می‌پیوندد. رودخانه شفارود رودخانه جاری آبی حیات‌بخش با پیوستن رودخانه‌های دلبه‌رود، سیاه‌رود، میان‌رود، خوشابار، خولاکو، آستاوربار، هفت‌خونی و کوری در طول مسیر خود، در مقابل رودخانه‌های میناروبار، ملارود و تیزرود را به اطراف رهسپار می‌سازد. رودخانه شفارود دو شاخه اصلی شمالی و جنوبی دارد که شاخه شمالی آن شفارود و شاخه جنوبی آن خوشابار نامیده می‌شود. خوشابار یا سیاه‌بیل از کوه‌های سه‌کوه‌سر، امیرکوه، پالان‌سر و خالسدان سرچشمه می‌گیرد. رودخانه شفارود در هر سال دو دوره پرآبی دارد؛ یک دوره پرآبی در بهار و دیگری در پاییز است. این رودخانه در ابتدا به اردهرود معروف بود؛ علت این نام‌گذاری به دلیل عبور این رودخانه از کنار روستای بزرگ «ارده» بوده، حتی امروزه نیز اسم روستایی که این رود قبل از ریختن به دریای کاسپی به آن می‌رسد به «ارده‌رودکنار» معروف است. در علت تغییر نام این رودخانه به شفارود آمده که با بیمار شدن اسب نادرقلی میرزا

گیاهی جنگلی بخش وسیعی از محدوده مورد مطالعه را در بخش‌های جنوبی در برگرفته است. پوشش گیاهی در دشت را مزارع و باغ‌ها تشکیل می‌دهند که با گذشت زمان از وسعت پوشش جنگلی کاسته شده و این بخش‌ها به باغ تبدیل شده است (هژبری، ۱۴۰۰).

بررسی باستان‌شناسی محدوده سد سفارود

بررسی باستان‌شناسی نجات‌بخشی با گسترش فعالیت‌های عمرانی دولت امری ضروری است تا حداقل اطلاعات از محوطه‌هایی که با اجرای طرح‌ها از بین خواهد رفت را در اختیار پژوهشگران قرار دهد. بررسی نجات‌بخشی باستان‌شناسی حوضه آبرگیر سد سفارود نیز در این راستا از تاریخ ۵ مرداد تا ۲۵ شهریور ۱۴۰۰ با وجود پاره‌ای مشکلات انجام شد (هژبری، ۱۴۰۰). محدوده بررسی از ابتدای جاده دسترسی محلی از سه‌راهی پونل به خلخال تا سه‌راهی سرک، انتهای مخزن آبرگیر سد سفارود بود. با توجه به اینکه جاده محلی فعلی با آبرگیری سد به زیر آب خواهد رفت اقداماتی برای ایجاد «جاده جایگزین» در بالادست جانب شرقی رود، در حال احداث است که به محدوده بررسی افزوده شد (تصویر ۱).

روش بررسی

بررسی با توجه به مشاهده عوارض طبیعی، کندی و تندی شیب، عکس‌های ماهواره‌ای و اطلاعات محلی به صورت پیمایش در منطقه صورت پذیرفت. برای اینکه بتوان بر تعدادی از مشکلات ذکر شده فایده‌آمیز سعی شد از اطلاعات بومی و محلی نیز استفاده شود. با توجه به جنگلی بودن و به تبع آن سایه فراوان در زیر درختان (در بین محلی‌ها به نثار معروف است) که مانع دفع رطوبت و در نتیجه فساد اشیاء

رودخانه سفارود و در فاصله ۲/۵ کیلومتری شهرستان رضوانشهر و ۶۵ کیلومتری رشت احداث می‌شود (نقشه ۳).

کوه‌های منطقه مورد مطالعه به طور اساسی به صورت یک رشته طویل کمائی شکل با راستای کمائیش شمالی-جنوبی با نام رشته‌کوه‌های بوغروداغ کشیده شده که از سمت شمال به ورقه آستارا ادامه یافته است. این رشته‌کوه در سمت جنوب به رشته‌کوه‌های البرز متصل می‌شود. کوه‌های بوغروداغ حد مرز دو استان گیلان و اردبیل با قله‌هایی به نام برزه‌کوه، جهانگیریه، تیروف، سبله‌خانی، سلطان‌خونی، عجم‌داغ، الیش‌وار و ... در منطقه شناخته می‌شوند. بلندترین قله این ناحیه دارای ۳۰۹۶ متر ارتفاع در گوشه شمال‌غربی و گودترین ناحیه آن در غرب رضوانشهر کناره دریای کاسپی حدود ۲۳ متر ارتفاع دارد. رشته‌کوه‌های کمائی شکل بوغروداغ به صورت یک تاقدیس مرکب (آنتی کلینوریوم) با مجموعه‌ای از تاقدیس‌ها و ناودیس‌ها تشکیل شده است. دامنه شرقی این رشته‌کوه به لحاظ مجاورت با دریای کاسپی و برخورداری از رطوبت کافی پوشیده از جنگل انبوه بوده که به دلیل پوشش شدید گیاهی و جنگلی، فرسایش این بخش محدود به بستر رودخانه‌ها و آبروها است که به صورت بسترهای تنگ با دیواره‌های کناری عمودی تظاهر دارند. این بخش دارای ریخت‌شناسی خشن بوده که امکان دسترسی به بیشتر جاها را با دشواری روبرو ساخته است. سمت باختری منطقه با وجود پستی و بلندی‌های زیاد دارای ریخت‌شناسی ملایم‌تری نسبت به بخش شرقی است. قسمت غربی رشته‌کوه‌های بوغروداغ پوشیده از جنگل بوده و مجاور کوه‌های مزبور دارای پوشش گیاهی به نسبت خوب و بوته‌های کوتاه است اما به سمت باختر از مقدار پوشش گیاهی به شدت کاسته می‌شود. پوشش



تصویر ۴. محدوده آبرگیری سد شفارود و محدوده شناسایی شده

Fig. 4. Shafarood Dam Water Intake Area and Identified Area (Google Earth)

ر). این تاریخ مصادف است با زمانی که رهبری عقیدتی نهضت‌های مردمی در گیلان به دست شیعیان افتاد (محمودی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۲۰). روشن است که رشد شیعه نقطه اوج همه این تحولات در احداث و رونق بناهای آرامگاهی بود. در میان اماکن مقدسه، مقابر امامان شیعه و بستگان آنها در کربلا، نجف، مشهد، قم، سامرا و کاظمین، کانون‌های طبیعی تمایلات مذهبی شیعیان شد. همین بود که به تدریج با مراسم عزاداری دهم محرم از دوره آل بویه، شعایر مذهبی تکامل یافته و پیچیده‌تر شد (میرزایی‌مهر، ۱۳۸۶: ۱۰). بقایای شهر تاریخی گسگر در روستای هفت دغنان از خاندان مرداویج وند یا آل ساسان در قرن هفتم و هشتم هجری و نیز اسپه مزگت از سده‌های ۳ و ۴ ه.ق (جهانی، ۱۳۸۱: ۵۷) به بعد (کشاورز خالقی، ۱۳۸۳: ۳۰۴) در حدود ۲۰ کیلومتری (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۳۱) رضوانشهر، با کتیبه کوفی شامل آیه ۱۸ سوره توبه (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۵۸) به اهمیت محدوده مورد بررسی در اوایل دوره اسلامی اشاره دارد (پوراحمد جکتاجی، ۱۳۷۴: ۵۷۰؛ رهنمایی، ۱۳۷۴: ۴۶۸). زنده‌یاد منوچهر ستوده در کتاب از آستارا تا استارآباد این سازه را یکی

بود، بیشتر محوطه‌ها را در نقاطی انتخاب کرده بودند که در طی روز از آفتاب بیشتری بهره‌مند شوند. پس از قید نام محلی محوطه، اطلاعاتی همچون موقعیت جغرافیایی، مختصات جغرافیایی، توصیف محوطه، داده‌های فرهنگی، دوره پیشنهادی، ضرورت و اولویت کاوش نجات‌بخشی، جدول داده‌های فرهنگی، عکس ماهواره‌ای، کروکی محوطه، عکس از محوطه و داده‌های فرهنگی و نیز طراحی از اشیاء، گزارش کلی از یک محوطه را شامل می‌شود.

ترتبه

گیلان از نظر وفور بقاع متبرک نادر است. آثار مکشوفه و حفاری‌های مناطق مختلف گیلان رابطه‌ای نزدیک بین زمانه و ساکنان آن روشن می‌سازد. با فروپاشی شاهنشاهی ساسانی گیلان مدت‌ها سرزمینی برای پناهندگی ایرانیانی بود که در مقابل عرب‌ها قد علم کرده بودند. با این‌وصف، نفوذ اسلام در گیلان و دیلمان از اواسط قرن سوم هجری قمری (سرشار و محمودی، ۱۳۹۵: ۹) با پناه آوردن مبلغان شیعی از ترس خلفای سنی مذهب به این منطقه آغاز شده و رفته‌رفته گسترش یافت (فومنی، ۱۳۱۴:

کیشه خاله و ملیحی لومر، ۱۳۹۵: ۱۰۱) و در رسته دین‌جای‌نام‌ها قرار می‌گیرد (رضایتی کیشه خاله و ملیحی لومر، ۱۳۹۵: ۱۱۰). بعد از ظهور اسلام و سقوط پادشاهی ساسانیان که سراسر ایران به دست عرب‌ها افتاد گیلانینان، دیلمیان و طبریان در پناه رشته‌کوه‌های البرز و جنگل‌های انبوه دست به مقاومت زده، از ورود تازیان به سرزمین خود جلوگیری کردند. قسمت‌های وسیعی از کرانه‌های کاسپی به‌ویژه گیلان در سایه وضع طبیعی خود، یعنی راه‌های صعب‌العبور و کوه‌های بلند و جنگل‌های انبوه تا دو قرن و نیم بعد از حمله عرب‌ها در برابر لشکریان عرب مقاومت کردند. در این زمان گیلان مأمّن و پناهگاه عرب‌ها مخالف حکومت، ایرانیان و به‌ویژه علویان ستم‌دیده‌ای شد که به‌سبب جور و ستم خلفای بغداد و کارگزاران آنها از شهرهای خود گریخته بودند. عده زیادی از این پناهندگان از سادات جلیل‌القدر علوی و وابستگان به خاندان نبوت بودند که مورد احترام و تکریم مردم گیلان قرار داشتند. تعداد زیادی از بقاع گیلان، آرامگاه ایشان و اعقاب آنان بود که از همان عصر تا دوره‌های بعد در گیلان سکنی گزیده و روی در نقاب خاک کشیدند. برخی از این بقعه‌ها و مزارها نیز به عرفا و مشایخ و پیشوایان گروه‌های مختلف و درویشانی تعلق دارد که مورد توجه و احترام مردم قرار داشته‌اند (عظیمی، ۱۳۹۴، ج: ۱: ۵۵۸). مطالعات و بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که در حوزه دشت گیلان بیشتر بناها و آثار معماری دوره اسلامی و بیشتر بقاع و اماکن مذهبی و امامزاده‌ها قرار دارد (عظیمی، ۱۳۹۴، ج: ۱: ۵۴۶). محوطه‌ها و گورستان‌های باستانی را عموماً در بخش کوهستانی و دامنه ارتفاعات آفتابگیر باید جست‌وجو کرد. به‌علاوه در بیشتر

از شگفتی‌های (عجایب) هفتگانه گیلان نامیده است. او بر این باور بود که بیشتر سفال‌های پیدا شده از کاوش‌های باستان‌شناسی وابسته به دوره ایلخانی است. همچنین ستوده معماری این یادمان را بومی نمی‌داند، ولی اعتقاد دارد با معماری بومی گیلان به زیبایی درهم‌آمیخته است (ستوده، ۱۳۷۴: ۷۱-۷۰). از قرن نهم هجری قمری به بعد، نفوذ شیعه اثنی‌عشری در شهرهای ایران رو به افزایش گذاشت و اکثر مرد به این مذهب گرویدند. تأثیر سلسله صفوی را در رواج شیعه دوازده امامی نمی‌توان نادیده انگاشت. بحث دربارهٔ علل و عواملی که این سلسله را وادار به تلاش برای رواج مذهب شیعه می‌ساخت، و همچنین سود و زیان‌هایی که از جانب آنها متوجه تشیع واقعی و اصیل می‌شود. در گیلان نیز از زمان صفویه عقاید شیعه دوازده امامی جای افکار و اندیشه‌های فرقه‌های دیگر را تا حد بسیار زیادی گرفت (محمودی‌نژاد، ۱۳۸۸: ۲۲). گیلان از هزاره دوم پیش‌از‌میلاد (کهنسال و اجارگاه، ۱۳۸۳) تا دوره پهلوی پناهگاه امنی برای پنهان شدن و مبارزه با حکومت بود، همچون قیام میرزا کوچک خان جنگلی (کسروی، ۱۳۵۲: ۱۷۸-۱۷۹).

در محدودهٔ مورد بررسی، اماکن مقدسی وجود دارد که مردم منطقه آن را تَرَبه می‌نامند. تَرَبه همان تربت است. تَرَبت در فرهنگ لغات به معنی خاک آمده و معمولاً دربارهٔ مرقد افراد خاص به‌کار رفته است. بنابراین مجازاً به معنی قبر، گور و مرقد است. در گیلان تعداد زیادی بقعه متبرکه، مزار و تَرَبه وجود دارد به طوری که نسبت به مساحت استان، هیچ نقطه‌ای در ایران از نظر دارا بودن بقاع متبرکه با گیلان برابر نیست.^۱ تَرَبه از جای‌نام‌های سادهٔ عام به معنی زیارتگاه به‌کار می‌رود (رضایتی

^۱ حجت‌الاسلام ستار علیزاده، مدیر کل اوقاف و امور خیریه گیلان: گیلان با داشتن ۹۴۱ بقعه متبرکه دارای شجره‌نامه، سومین استان کشور از نظر تعداد بقاع متبرکه است (خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۶/۰۶/۰۱).

(ع) می‌رسد. در بین بقاع و مزارات شهرستان آستارا نیز تعدادی تربه دیده می‌شود، همچون: سعیدتربه، غریبه‌تربه، یحیی‌تربه و تعداد زیادی زیارتگاه غیر دایر دیگر که اغلب به صورت سنگ‌مزارهای ساده در فضای باز یا بناهای محقر از چوب و گل در گوشه و کنار روستاهای جنگلی این شهرستان پراکنده‌اند (عظیمی، ۱۳۹۴، ج: ۱، ۵۷۵). همچنین در زیارتگاه‌های بخش طالش دولا ب تربه‌هایی مانند ملا تربه در ملامحله پره‌سر مشاهده می‌شود. تعداد زیادی مزار و بقعه ساده دیگر در سرتاسر منطقه جنگلی و کوهستانی این بخش پراکنده شده‌اند. در میان زیارتگاه‌های بخش گرگانرود شمالی، کولوشی تربه در لیسار، کشاورتربه در روستای کشاور، سیداجاقی در حویق و تربت‌های دیگر قرار دارد که در سرتاسر مناطق جنگلی این بخش پراکنده‌اند. برخی زیارتگاه‌های گرگانرود جنوبی نیز عبارت‌اند از باده تربه (بنایی مخروطه در شهر هشت‌پر)، ناله تربه (بنایی کوچک و مدرن به سبک بقاع شهری در مدخل ورودی شهر) و تعداد بسیار زیادی زیارتگاه‌های دیگر که در سرتاسر مناطق جنگلی، جلگه‌ای و میان‌بند پراکنده‌اند (پورا احمد جکتاجی، ۱۳۷۴: ۵۵۷-۵۸۰).

تربه‌ها در منطقه مورد بررسی

اسپیه مزگت (سفید مسجد) در حدود ۲۰ کیلومتری شهرستان رضوانشهر (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۳۱)؛ بقعه حضرت سیدشرف‌الدین: پیر شرف‌شاه دولابی (۷۷۵ هـ.ق/۱۳۷۳ م.) از شاعران و عارفان معروف قرن هشتم هـ.ق در ۵ کیلومتری جنوب شرقی رضوانشهر و در روستای دارسرا، زیارتگاه مشترک شیعیان و اهل تسنن منطقه است. او را از نوادگان امام موسی کاظم (ع) به‌شمار آورده‌اند، اما براساس مستندات تاریخی، از عارفان و شاعران

مناطق کوهستانی و روستاهای بیلاقی گیلان نیز بناها و بقاع دوره اسلامی به فراوانی وجود دارد. از جمله تعدادی از تربه‌های معرفی شده در گیلان عبارت‌اند از تربه بورسرا در ۱۸ کیلومتری شمال هشت‌پر که بقعه میان درختان و درختچه‌های شمشاد، چشمه آب قرار دارد (پورا احمد جکتاجی، ۱۳۷۴: ۵۶۸). آقا سید ابراهیم واقع در بابوجان دره نزدیک به «سرتربت» در بیلاق رودسر (عظیمی، ۱۳۹۴، ج: ۱، ۵۵۰) با نقاشی‌های مذهبی و ایاتی از هفت‌بند محتشم کاشانی به تاریخ ۱۳۳۵ هـ.ق/۱۹۱۷ م. که رابینو از آن یاد کرده است (عظیمی، ۱۳۹۴، ج: ۱، ۵۵۲). سرتربت در حدود ۵۰ کیلومتری جنوب غربی رودسر (پورا احمد جکتاجی، ۱۳۷۴: ۵۶۹) دارای گورهایی از سلطان محمد کیا، متوفی ۸۸۳ هـ.ق؛ پسر او سلطان میرزاعلی، مقتول به سال ۹۱۲ هـ.ق؛ دختر سلطان محمد موسوم به پری سلطان، متوفی ۹۰۸ هـ.ق، و زنی دیگر به نام حسنی، متوفی ۹۰۲ هـ.ق از سلاطین کیایی و منسوبان آنهاست (عظیمی، ۱۳۹۴، ج: ۱، ۵۷۰). در ۲ کیلومتری شمال شرقی شهر هشت‌پر بقعه نوساز سیدنیکی پسر سید جمال‌الدین روحی از فرزندان امام موسی کاظم (ع) به جای بنای قدیمی ساخته شده است. رابینو اشاره‌ای به نام «حرم سلطان سیدنیکی و شیخ عبدالمعصوم و سلطان سیداحمد» می‌کند. در شهر هشت‌پر بقعه‌ای به نام «ناله تربه» وجود دارد که گفته می‌شود مدفن «سیداحمد» نامی است و به روایتی پسر سیدنیکی است. ملگونف از بقعه‌ای به نام سلطان سیناکی در این منطقه یاد می‌کند که به احتمال مراد باید همین سلطان سیدنیکی باشد. در غرب روستای «ترک محله»، در دهستان جوکنندان از بخش مرکزی تالش، بقعه‌ای معروف به «تربه قوشه‌جد» قرار دارد که به استناد منابع مکتوب، صاحب مزار «سیدفضل‌الله» معروف به قوشه‌جد با ۲۵ پشت، نسبش به امام موسی کاظم



تصویر ۵. دورنمای مسجد و گورستان

Fig. 5. View of the Mosque and Cemetery



تصویر ۶. تعدادی از گورها با پوشش لاشه سنگ های بزرگ

Fig. 6. A Number of Graves Covered with Large Stones

سیدقاسم در حاشیه ساحلی در روستای خیمه سر از توابع شفارود رضوانشهر؛ مزار آقا محمد شفیع در روستای ساحلی شفارود در فاصله ۸ کیلومتری از مرکز رضوانشهر (هاشمی، ۱۳۹۹: ۸۰).

در منطقه مورد بررسی در ذیل بخش طالش دولاب پیشتر به «سید نجم الدین و شیخ المعالی در جنبه سرا، ملاتربه در ملامحله پره سر، هفت اولیا در پیش محله، دو سید در رینه، زیارتگاه های غیر فعال پونل، شیرجه پیر و تعداد

سده ۸ ه.ق/ ۱۴ م. است (غلامی، ۱۳۸۷: ۱۷-۱۸). مزار سید امین السلطان غریب بنده در چهارراه رضوانشهر به تالش دولاب (کشوردوست و فاخته، ۱۳۸۵: ۱۳۰) شهرت این امامزاده در گیلان به حدی بود که در دوره قاجار روستا را «رضوانده غریب بنده» می نامیدند (میرزا ابراهیم، ۱۳۵۵: ۲۰۴).؛ مقبره شیخ سلیمان بزرگ از اماکن مقدس اهل تسنن در روستای پیلمبرا در ۱۳ کیلومتری جاده رضوانشهر به تالش؛ امامزاده آقا



تصویر ۷. پشتهٔ تندی تربه، دید از شرق

Fig. 7. Tondi Terbah Tepe, View from the East



تصویر ۸. حفاری غیرمجاز و نمایان شدن آثار معماری سنگچین لاشه‌سنگ‌های بزرگ

Fig. 8. Illegal Excavations and Cairn Architecture

زمین‌های اطراف حدود ۲ متر است (تصویر ۷). سنگ‌هایی بر پشته دیده می‌شود که چند درخت بر آن رشد کرده است. در جانب شرقی پشته کوچک‌تری به قطر ۲ متر و ارتفاع حدود ۱ متر نسبت به زمین‌های اطراف قرار دارد. متأسفانه این پشته مورد کاوش غیر مجاز قرار گرفته و دیواری سنگ‌چین از درون آن نمایان شده است (تصویر ۸). هرچند که هیچ داده سطحی از محوطه به‌دست نیامد اما به‌نظر می‌رسد این پشته گوری از عصر آهن یا اشکانی باشد.

بولکا تربه بر سر راه اصلی سرک به شیربچه پیر، در کنار رودخانه خوشابر شامل چند درخت مقدس محصور در دیوارکی خشکه‌چین از سنگ است (تصویر ۹). دو دوره در محوطه قابل شناسایی است. مقطع بخشی از گورها که با برش جاده از دل خاک بیرون آمده، نشان می‌دهد که در دوره اسلامی تدفین‌های زیادی در محوطه انجام گرفته است (تصویر ۱۰). این قبرها به‌صورت چارچینه سنگی با سنگ‌های لاشه‌ای نازک و ورقه‌ای در کف و دیواره‌ها و چیدن لاشه‌سنگ‌ها بر آن ایجاد شده‌اند. همچنین کاوش‌های غیر مجاز مشخص کرد که تعدادی از گورها از سنگ‌های بسیار بزرگ ساخته شده که شاید قدمت آن به عصر آهن برسد. محوطه در ابعاد کمابیش ۱۰۰ در ۳۰

زیادی مزار و بقعه ساده دیگر که در سراسر منطقه جنگلی و کوهستانی این بخش پراکنده‌اند» اشاره شده است (پوراحمد جکتاجی، ۱۳۷۴: ۵۷۷). در اینجا ما به تعدادی تربه در محدوده سفارود می‌پردازیم.

دوشنبه تربه روستای دوران در میان درختان شمشاد قرار دارد. بنای مسجد با بلوک سیمانی و سقف شیروانی، روزهای آخر بازسازی را پشت سر می‌گذارد (تصویر ۵). گورها به‌صورت چارچینه‌سنگی بوده که معمولاً با سنگ‌های بزرگ پوشانده شده و یک سنگ به‌صورت راسته در بالای سر مزار قرار داده‌اند (تصویر ۶). از آنجاکه گاهی قبرهایی بدون پوشش سنگی دیده می‌شوند به‌احتمال موقعیت اجتماعی و اقتصادی افراد در چیدن سنگ روی قبر تأثیر داشته است. درختان شمشاد در گورستان قدمت زیادی دارد که به‌احتمال هر کدام در بالای سر یک گور کاشته شده‌اند. ابعاد گورستان حدود ۶۰ در ۳۰ متر است. به‌نظر می‌رسد گورستان متعلق به دوران اسلامی است که از دوره قاجار تا دوره معاصر همچنان مورد استفاده اهالی است.

تندی تربه در کنار رودخانه در سه‌راهی سرک به سمت شیربچه پیر قرار دارد. در محوطه پشته‌ای به قطر ۵ متر دیده می‌شود که ارتفاع آن از سطح



تصویر ۹. محوطه مقدس سنگچین پیرامون درخت‌ها در پولگا تر به

Fig. 9. The Sacred Area Around the Trees in Polga Terbeh

تصویر ۱۰. گورهای نمایان شده در مقطع جاده

Fig. 10. Graves in the Section of the Road

به‌سختی توانستیم دو قطعه سفال بدنه به‌احتمال تاریخی در نزدیکی یکی از گورها بیابیم. محوطه به‌احتمال از عصر آهن است که در دوره اسلامی همچنان از آن استفاده شده است.

محوطه وزمی در کنار جاده اصلی و نزدیک رودخانه محوطه در نقطه‌ای آفتابگیر در شیب

متر محدود است. پولگا در نزد مردم منطقه، جایی است که در آن پول است، از این‌رو برخی نقاط از آن مورد کاوش‌های غیرمجاز قرار گرفته است. در قسمت بالادست گورستان و در دامنه شیب ملایم کوه در شمال محوطه سنگ‌های بزرگ دیده می‌شود که به‌احتمال مرز گورستان در دوره تاریخی است.



تصویر ۱۱. یکی از جمجمه‌های بیرون افتاده از گوری در محوطه
Fig. 11. One of the Skulls that Fell out of the Grave in the Area



تصویر ۱۲. بقایای انسانی و تکه‌های اجاق یا تنور
Fig. 12. Human Remains and Pieces of Oven

جنوبی کوه با پوشش درختان جنگلی قرار دارد. با توجه به اینکه درخت شمشاد از شاخصه‌های گورستان در منطقه محسوب می‌شود (تصویر ۱۳). به نظر می‌رسد که در اینجا گورستانی از دوره اسلامی قرار دارد. ساحل رود با شیب تند در پائین دست محوطه قرار گرفته و در گذشته جاده مالروی محلی در کنار آن قرار داشته که امروز تعریض و آسفالت شده است. محدوده محوطه حدود ۲۰ در ۱۰ متر با تعدادی سنگچین در سطح است (تصویر ۱۴). تعداد اندکی بدنه سفال با خمیره قرمز در سطح محوطه به دست آمد که با توجه به اینکه ساده بودند تاریخ‌گذاری آنها دشوار است.

باسکمه تربه در رأس کوه پس از روستای سرک و در اوایل جاده شیربچه پیر، کوچه شهید محرم‌علی دورانی، جنوب رودخانه خوشاب (یکی از شاخه‌های فرعی رودخانه شفارود) قرار دارد. باسکمه نام نوعی درخت است که به دلیل رشد در آنجا به این گورستان اطلاق شده است. پیش از رسیدن به کلبه‌های روستایی، با برش جاده، مقطع تعدادی از گورها نمایان

ملازم دامنه جنوبی کوه و در شمال رودخانه، بین پوشش فشرده جنگلی، فرصتی را برای زندگی تعدادی از ساکنان این منطقه در دوره‌هایی از تاریخ فراهم ساخته است. محوطه امروز از درختان جنگلی و نیز بته‌های خاردار پوشیده شده که دسترسی به سطح آن را دشوار ساخته است. بیشترین پراکنش آثار سطحی در محدوده‌ای به ابعاد ۶۰ متر طول شرقی-غربی در ۲۰ متر عرض شمالی-جنوبی به دست آمد. با توجه با استناد به سفالینه‌ها به نظر می‌رسد محوطه در عصر آهن به عنوان گورستان و از دوره‌های اشکانی و اوایل اسلامی جهت استقرار و در دوره اسلامی برای تدفین مورد استفاده قرار گرفته است. تعداد فراوانی قطعات سفال در طی کاوش‌های غیر مجاز بیرون آمده؛ همچنین قطعاتی از استخوان انسان و جمجمه در سطح محوطه دیده می‌شود (تصویر ۱۱). بقایای گل پخته نشان از اجاق، تنور یا کوره در محوطه دارد (تصویر ۱۲).

محوطه کوچه فرهنگ در جاده سرک به شیربچه پیر، بر سر کوچه فرهنگ، پشته‌ای طبیعی نورگیر در دامنه شمالی رود و دامنه شیب ملازم



تصویر ۱۳. پوشش گیاهی با درختان شمشاد در محوطه

Fig. 13. Box Trees in the Site



تصویر ۱۴. سنگ چین در سطح محوطه

Fig. 14. Cairn in the Site

است (جهانی و دیگران، ۱۳۹۴). قطعات پراکنده سفال دوره تاریخی در سطح این محوطه به دست آمد (جهانی و دیگران، ۱۳۹۴).

محوطه کوچه عطار در بین سه راهی سرک و کوچه عطار، بر دامنه جنوبی یک پشته طبیعی قرار دارد. تعدادی کاوش غیرمجاز در سطح محوطه لایه های طبیعی آنها را برملا کرده است. در برش جاده اصلی در کنار محوطه تعدادی سنگچین با قلوه سنگ و لاشه سنگ بزرگ دیده می شود. ابعاد محوطه کمابیش ۲۰ در ۱۰ متر است. هیچ آثار سطحی از محوطه به دست نیامد. درخت شمشاد از نشانه های فرهنگی محوطه از دوره اسلامی محسوب می شود (تصویر ۱۷).

یکشنبه ترابه در دامنه کوه و ساحل غربی رودخانه سفارود و مقابل روستای دوران و کنار بند آبگیر روستا، دو سکوی کنار رودخانه حاوی بقایای دوره اسلامی در این ترابه است. سکوی پایین تر مشرف به رودخانه با درختان شمشاد در کنار سنگچین دیده می شود و در سکوی بالاتر یک پشته خاکی دست ساز مربع به ابعاد حدود ۵×۵ متر و ارتفاع حدود ۶۰

شده است. باسکمه ترابه یکی از گورستان های بزرگ دوره اسلامی در منطقه است که با توجه به تعداد گورهای آن، مردم معتقدند که در یک بیماری همه گیر در طی دوره قاجار، به خصوص از این گورستان استفاده شده است. پوشش گیاهی درختچه ها و بوته ها کل محوطه را فراگرفته اما درخت های شمشاد فراوان خبر از گستردگی گورستان می دهند (تصویر ۱۵). گورها به صورت چارچینه سنگی با لاشه سنگ نازک ایجاد شده و گاهی با کندن داخل صخره به آن شکل داده اند و پوشش آنها معمولاً از لاشه سنگ های بزرگ بوده که روی آنها قلوه سنگ های رودخانه ای است (تصویر ۱۶). محوطه گورستانی به دو قسمت شرقی-غربی به طول تقریبی ۲۰۰ متر در ۱۰۰ متر بین دو قسمت شرق و غرب روستای سرک واقع شده است. در لابه لای درختان شمشاد، آثار معماری بیش از ۳۵ گور مشخص شد. این گورها با استفاده از قلوه سنگ های رودخانه ای و تخته سنگ های کوچک به صورت خشکه چین در جهت شمال غربی-جنوب شرقی ساخته شده



تصویر ۱۵. پوشش گیاهی سطح گورستان و درختان شمشاد در محوطه

Fig. 15. Box Trees

تصویر ۱۶. تعدادی گور در مقطع برش جاده

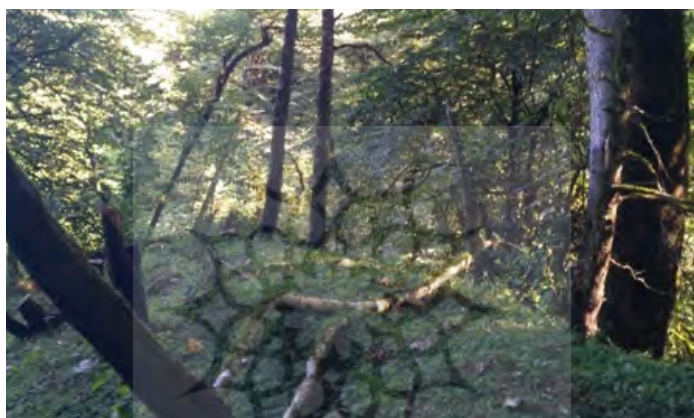
Fig. 16. A Number of Graves in the Section of the Road

پوشش قبر بوده است. قبرها با قرار دادن چند سنگ در گرداگرد قبر و گاهی قرار دادن یک سنگ در بالای سر ایجاد شده‌اند (تصویر ۲۰). ابعاد گورستان کمابیش ۵۰ در ۲۰ متر است و هیچ داده‌ای در سطح محوطه دیده نشد.

گورستان آخر دُنیا در روستای بنی منی کش، کوچه آخر دنیا، مسجد رسول اکرم (ص) قرار گرفته است. بنای مسجد ساختمانی نوساز است که جایگزین مسجدی قدیمی‌تر از دوره اسلامی شده است. در شرق مسجد یک پشته طبیعی قرار دارد که تعدادی گور در آن دیده می‌شود. برخی از گورها سنگ‌چین و تعدادی دارای سنگ مزار جدید هستند. گورها با چیدن چند قلوه‌سنگ مشخص شده‌اند (تصویر ۲۱). در دامنه جنوبی گورستان به دره‌ای با درختان شمشاد می‌رسیم (تصویر ۲۲) که در نقاطی از آن کاوش‌های غیرمجاز صورت گرفته است. ساکنان بومی معتقدند که اینجا گورستانی قدیمی است، اما آثاری که نشان‌دهنده این ادعا باشد دیده نشد. ابعاد گورستان حدود ۲۰ در ۱۰ متر است. هرچند در جایی که آن را گورستان قدیمی می‌دانند اثری دال بر باستانی

سانتی‌متر ساخته شده است (تصویر ۱۸). در جهت شمالی این پشته، دیوارک‌هایی با تلبار کردن خاک ایجاد شده است. هرچند این محوطه در نزد ساکنان منطقه مقدس است ولی کاوش غیر مجاز صدماتی به بخش‌هایی از آن وارد کرده است. ابعاد محوطه در حدود ۳۰ در ۲۰ متر است و هیچ آثار سطحی از آنجا به دست نیامد.

تَرَبَه شیخ عبدالله یا «ساوینه‌گا» در روستای بنی منی کش و بر پشته آفتاب‌گیر بزرگ طبیعی در شمال دره مجاور روستا قرار دارد. پیرامون محوطه را با یک پرچین کوچک چوبی محصور نموده‌اند؛ یک درخت بزرگ بلوط کهنسال که شاید عمر آن بالغ بر پانصدسال باشد در میان گورستان قرار دارد. در گوشه‌ای از گورستان یک بقعه کوچک چوبی که گرد آن پارچه سبز پیچیده‌اند به ابعاد حدود ۱×۳ متر با تخته‌های نازک و سقف شیروانی ساخته شده است (تصویر ۱۹). در چند نقطه از گورستان کاوش‌های غیر مجاز دیده می‌شود. گورها به احتمال از دوره میانه اسلامی با گورهای شناخته شده در منطقه کمی تفاوت دارد و مانند دیگر قبور منطقه فاقد چیدمان سنگ بزرگ برای



تصویر ۱۷. چشم‌انداز محوطه با تعدادی از درختان شمشاد بین پوشش انبوه جنگلی

Fig. 17. A view of the Site and Box Trees

تصویر ۱۸. پوشش جنگلی و درختان شمشاد در سطح محوطه

Fig. 18. Box Trees in the Site

۱۰ متر از دوره اسلامی است. در کناره شمالی محوطه یک سکوی سیمانی به ابعاد حدود ۱ × ۲/۵ متر رو به قبله ساخته شده که روی آن پیش از خشک شدن سیمان با انگشت حک کرده‌اند «سنگ نماز ۹۷/۳/۲۷» (تصویر ۲۴). در کنار محوطه مقدس تعداد اندکی درخت شمشاد کاشته شده است که از شاخه‌های فرهنگی تریه‌ها در منطقه است.

واسکمه پارگا تریه در جاده سرک به شیربچه پیر و منطقه شیره‌وا قرار دارد. پارگا به معنی کلبه عشایری و باسکمه نیز نوعی درخت است که به

بودن کشف نشد ولی در نزدیک گورستان تاریخی به نام «آسون داره تریه» قرار دارد.

پلخ دازه تریه در حاشیه جنوبی جاده سرک به شیربچه پیر با گذشتن از پل به درخت آزاد تنومندی می‌رسیم که خشکیده و دور آن را پارچه‌ای سبز پیچیده‌اند. درخت کمابیش سیصدسال عمر دارد و پیرامون آن با قلوه‌سنگ و لاشه‌سنگ‌های خشکه‌چین به صورت یک محدوده مقدس محصور کرده‌اند (تصویر ۲۳).

در کنار درخت در داخل این محوطه مقدس را حفاری غیرمجاز کرده‌اند. محوطه کمابیش ۱۰ در



تصویر ۱۹. بقعه چوبی، کاوش غیرمجاز و درخت بلوط کهنسال

Fig. 19. Wooden Tomb, Illegal Excavations and Old Oak Tree

تصویر ۲۰. بقایای یکی از گورهای تربه شیخ عبدالله

Fig. 20. The Remains of One of the Grave of Terbah Sheikh Abdullah

بنابراین پس از تخریب و قطع آن سه درخت، بین آنها کاوش غیرمجاز شده است. محوطه در حدود ۳۰ در ۱۵ متر از دوره‌های ساسانی و اسلامی است. مقداری سنگ و تعدادی سفال از سطح محوطه دیده می‌شود.

جمعه تربه در روستای دوران و در کنار رودخانه سفارود، در مسیر روستایی دوران در غرب مدرسه ابتدایی قرار دارد. جاده اصلی در بالادست و ضلع شمالی محوطه واقع شده است. تربه در دامنه جنوبی یک تپه طبیعی با چند قطعه سنگ بزرگ در سطح محوطه قرار دارد. جمعه

آن بلسکم beleskom هم گویند. محوطه در بین کوه و رود و در شیب دامنه جنوبی کوه قرار داشته و آفتابگیر است، هرچند که پوشش جنگلی فشرده‌ای در آن مانع رسیدن نور به سطح آن شده است. تعدادی درخت شمشاد - از شاخه‌های تربه‌ها در منطقه - در محوطه پراکنده است (تصویر ۲۵). سه درخت آزاد تنومند و مقدس در کنار هم وجود داشته که سال‌ها پیش گویا برای ساخت‌وساز جاده آسفالت امروزی آنها را بریده‌اند. مردم معتقدند حین راهسازی یک خمره بزرگ از محوطه بیرون آمده که از بین رفته است،



تصویر ۲۱. سطح گورستان

Fig. 21. Cemetery Surface



تصویر ۲۲. درختان شمشاد در دره مجاور گورستان آخر دنیا

Fig. 22. Box Trees in the Valley Adjacent to the Cemetery of the End of the World

گیلان است که درختی گرمادوست و سایه‌پسند بوده و طالب آب‌وهوای بحری است بنابراین در ایران بومی ناحیه رویشی کاسپین است. نام علمی آن از واژه یونانی *pychnos* به معنی «انبوه» گرفته شده و آن به دلیل تراکم و فشردگی چوب است. بهترین رویشگاه آن در ارتفاع ۲۰ تا ۴۰۰ متری از سطح دریا قرار دارد، ولی تا ارتفاع ۱۲۰۰ متری نیز مشاهده شده است. درختان شمشاد اکثراً به صورت متراکم و انبوه بیشتر به صورت خالص مشاهده می‌شوند، انبوهی شمشاد گاه به حدی است که عبور و مرور را مشکل ساخته و پناهگاه خوبی نیز برای حیات وحش ایجاد می‌کند و این مکان‌ها محل امنی برای زندگی و زاد و ولد جانوران و پرندگان به حساب می‌آیند. در صورت از بین رفتن این درختان همیشه‌سبز، حیات جانوران نیز به خطر می‌افتد تا توجه به تغییرات آب‌وهوای ایجاد شده طی سال‌های اخیر، این گونه موقعیت حساسی در بوم‌سازگان جنگل‌های گیلان پیدا کرده به طوری که می‌توان از آن به‌عنوان گونه‌ی در معرض تهدید یاد کرد (کرم‌دوست مریان، ۱۳۹۵).

تربه کوچک‌ترین محوطه مقدس منطقه محسوب می‌شود و آنچه از آن مشخص است ابعاد محوطه حدود ۵ در ۵ متر از دوره متأخر اسلامی است. هیچ اثر سطحی در محوطه به دست نیامد و فقط چند درخت شمشاد از شاخصه‌های فرهنگی آن محسوب می‌شود (تصویر ۲۶).

سخته تربه در ۸ کیلومتری غرب پونل، جنوب رودخانه خوشابر (یکی از شاخه‌های فرعی رودخانه سفارود) و در انتهای روستای سرک و در ابتدای شیب کوه به سمت پایین و رودخانه سفارود، درختی با عمری حدود یک قرن واقع شده که از نظر بومیان مقدس بوده (تصویر ۲۷) و با ریختن پول در اطراف درخت، احترام خود به آن را نشان داده‌اند. بومیان معتقدند در مواقع دندان‌درد با کوبیدن میخ به درخت شفا می‌یابند که تعدادی از میخ‌ها بر درخت نمایان است؛ همچنین تعدادی سفال از سطح محوطه پیدا شد.

درخت شمشاد

گونه شمشاد با نام علمی *Buxus-hyrcana* از تیره *Buxaceae* از گونه‌های نادر در جنگل‌های



تصویر ۲۳. نمای جنوبی محوطه مقدس، سنگ چین و کاوش غیرمجاز

Fig. 23. The Southern View of the Sacred Area, Cairn and Illegal Excavations



تصویر ۲۴. سنگ نماز در غرب محوطه مقدس

Fig. 24. The prayer Stone in the West of the Sacred Area

پاکی و قداست درخت با روشن نگه داشتن محیط اطراف آن، کشیک دادن، پای درخت را با پارچه های سبز پوشاندن و حتی دفن کردن افراد محترم و مؤمن، آن را مقدس می شمرد (برای اطلاع بیشتر بنگرید به: دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ذیل واژه «شمشاد») از این رو به عنوان یک گیاه آیینی در مراسم و آیین هایی چون حنابندان (حسن زاده، ۱۳۸۹: ۷۱)، تیرماه سیزده، چهارشنبه سوری، نوروز و نوروزخوانی، خانه پازنی و انداختن برخی سفره ها از آن استفاده می شود و امروزه نیز از جمله سبزینه هایی است که باید بر سر سفره هفت سین باشد (بلوکباشی، ۱۳۸۴: ۶). شمشاد در ادبیات فارسی تشبیهی از زلف و طره، و نیز تعبیرهای شمشاد قد و شاخ شمشاد (دهخدا، ۱۳۳۸: ۳/ ۱۴۵۵؛ رنگچی، ۱۳۷۲: ۲۵۴-۲۵۶) در دیوان شاعران پارسی گوی از فرخی سیستانی، قطران تبریزی و خاقانی تا حافظ، صائب و بیدل نامدار است (برای آگاهی بیشتر بنگرید به: گرامی، ۱۳۸۶: ۲۲۹-۲۳۴). چنانکه حضرت حافظ می فرمایند: شمشاد خرامان کن و آهنگ گلستان کن / تا سرو پیاموزد از قد تو دلجویی (غزل شماره ۴۹۵)

یکی از ویژگی هایی که در اکثر قریب به اتفاق تربه های مورد بررسی قابل مشاهده است، وجود درخت شمشاد در آنهاست. این درخت از جمله درختان مقدس به شمار می رود. ویژگی هایی همچون استحکام، استواری، انبوهی و همیشه سبز بودن شمشاد آن را به نمادی از جاودانگی، بی مرگی و زایایی تبدیل کرده است. شاید از این رو در برخی روایات اسلامی، جنس تابوت حضرت آدم (ع) از چوب شمشاد آمده است (سورآبادی، ۱۳۳۸: ۱/ ۳۹۹). درخت شمشاد در بندهش در زمره گیاهان ماندنی قید شده که چوب آن برای افروختن آتش مناسب است (بندهش، ۱۳۸۵: ۸۲ و ۸۷) هر چند که امروزه سوزاندن چوب آن را در اجاق بدیمن می دانند (مهوریان نمازی، ۱۳۷۴: ۴۸). یکی از درختان مقدس (آقادر) در گیلان و منطقه تالش درخت شمشاد پاکیش است که نشانه ای بنیادین برای بقعه های متبرک است (پورا احمد جکتاجی، ۱۳۸۷: ۲۰). امروزه با روشن کردن شمع و فانوس در پای درخت شمشاد و یا روی شاخه هایش، طلب کردن حاجت در حالت طواف گرد آن، دخیل بستن، آویختن پارچه و شال سبز بر تنه درخت، مراقبت از



تصویر ۲۵. نمایی از محوطه در بین پوشش گیاهی و درختان شمشاد

Fig. 25. View of the Site and Box Trees



تصویر ۲۶. نمای شرقی محوطه و درختان شمشاد

Fig. 26. Eastern View of the Site and Box Trees

بحث

بیشتر به صورت فصلی و طریقه کوچروی در منطقه رفت و آمد داشته و بیشتر وابسته به دام به خصوص اقتصاد دامداری وابسته به گاو بوده‌اند. امروزه نیز تعداد گورستان‌های دوران مختلف اسلامی مخصوصاً از دوره متأخر اسلامی تا پهلوی اول نشانی است بر ادامه این سنت ییلاقی-قشلاقی در منطقه؛ هر چند دوره زمانی کوتاه و با بُعد مکانی کم فاصله که گویا با تخته‌قاپو شدن ایلات توسط رضاشاه در دوره پهلوی اول از کوچ کاسته شده و روستاها با اقتصاد یکجانشینی بیشتر رونق گرفته است. با این اوصاف، روستاها در منطقه با روستاهای شناخته‌شده در اقصی نقاط کشور تفاوت ماهوی دارد. این روستاها شامل کلبه‌های تک‌افتاده با فاصله بسیار زیاد از یکدیگر هستند که باز بنا بر اقتصاد معیشتی وابسته به دام به این نحو ساخته شده است؛ به این صورت که هر کلبه با مراتع پیرامون آن متعلق به یک خانوار و دام‌های آنها بوده و با ساخت زرده‌های چوبی (امروزه سیم خاردار) مانع آمدوشد احشام دیگر دامداران به مراتع خصوصی خود شده‌اند. بنابراین فاصله

رودخانه سفارود از رودخانه‌های معروف منطقه تالش، در تمام طول سال آب دارد. بنابراین در حوضه این رودخانه، محوطه‌هایی شکل گرفته که بیشترین آثار آن شامل گورستان‌های باستانی اکثراً مربوط به عصر آهن است. بیشتر با بررسی‌های باستان‌شناسی صورت گرفته در پیرامون سفارود تعداد ۵۳ محوطه و گورستان باستانی شناسایی شده است.

طی بررسی اخیر باستان‌شناسی در محدوده سد سفارود ۲۴ محوطه شناسایی شد که به استثناء یک پل باقی آثار یا محوطه بودند و یا زیارتگاه-گورستان. قدیمی‌ترین اثری که در منطقه شناسایی شد از عصر آهن بوده و بیشتر آثار گورستان‌های از دوره اسلامی است. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده و نیز کاوش گورستان‌های تاریخی همچون گورستان وسکه-میان‌رود، گورستان تول تالش، گورستان مریان (۱۳۸۳ب) و نیز کاوش باستان‌شناسی محوطه اسبریس در ماسال (کوهی، ۱۳۹۸) می‌توان اهمیت منطقه در عصر آهن را نشان داده و ثابت کرد که ساکنان از گذشته



تصویر ۲۷. درختان شمشاد در محوطه

Fig. 27. Box Trees in the Site

با توجه به تعداد فراوان مکان‌های مقدس نزد اهالی امکان رشد منطقه با گردشگری فراهم است. وجود جاذبه‌های مذهبی در جوار شهرستان رضوانشهر از جمله بقعه حضرت سیدشرف‌الدین، مزار امین‌السلطان غریب بنده، آق‌مسجد رینه، مقبره شیخ‌سلیمان بزرگ و غیره، شهرت برگزاری مراسم ویژه مذهبی در امامزاده‌ها مانند مراسم عزاداری و تعزیه روز تاسوعا در بقعه حضرت سیدشرف‌الدین دارسرا، شرایط مستعد اراضی حاشیه‌ای برای فعالیت‌های خاص در اطراف برخی از اماکن مذهبی رضوانشهر مانند وجود رودخانه، کمیاب‌ترین مراسم و غیر قابل تقلید بودن آنها، مزیت‌های شهرستان در استان گیلان است (هاشمی، ۱۳۹۹: ۸۷). توسعه‌یافتگی نواحی شمالی و شرقی ناحیه رضوانشهر به‌ویژه روستاهایی که واقع در محور ترانزیتی انزلی-آستارا قرار دارند نسبت به روستاهای دیگر این ناحیه در سطح بالاتری قرار گرفته‌اند (جوان و دیگران، ۱۳۹۹: ۸). بخش مهمی از لشکریان شیخ حیدر در لشکرکشی داغستان را آبی‌جامگان تالش تشکیل می‌دادند که دوده بیگ تالش یکی از آنها بود. تعدادی از خلیفه‌های شیخ حیدر از روستاهای تالش بودند و صوفیان تالش در بین طرفداران وی

کوچه‌ها از هم بسیار زیاد بوده و کوچه درواقع راهی است که به یکی از این کلبه‌ها می‌رسد. آنچه مسلم است، اکثر قریب به اتفاق محوطه‌ها در نقطه‌ای انتخاب شده که در طی روز بیشترین امکان استفاده از نور خورشید را داشته باشد؛ بنابراین بیشتر محوطه‌ها در دامنه جنوبی کوه و یا در رأس کوه در معرض نور قرار دارند. پوشش جنگلی در بخشی که سایه‌سار است در اصطلاح محلی نِسار گفته می‌شود و از آنجا که رطوبت بسیاری داشته، کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. از آنجا که گیلان با توجه به وضعیت جغرافیایی خاص خود، مامن خوبی برای علویان بود لاجرم تعدادی از سادات و اعقاب ایشان به این خطه پناه آورده و در همان محل دفن شدند (پوراحمد جکتاجی، ۱۳۷۴: ۵۵۷). برای نمونه می‌توان از عبدالله نواده امام حسن مجتبی (ع) نام برد (حاج سیدجوادی، ج ۲/ ۱۳۷۴: ۲۶۸)؛ اما در میانه قرن سوم هجری حکومت زیدی از علویان طبرستان شکل گرفت (حاج سیدجوادی، ج ۲/ ۱۳۷۴: ۲۶۹). باین‌وصف تعداد زیادی اماکن مقدس دیگر مانند تربه در گیلان می‌توان نام برد که در محدوده کوچکی از شفارود تعداد زیادی از آنها به‌دست آمد.

نظر ایشان گورهای وسیع عصر آهن که معمولاً با سنگ‌های بزرگ ساخته شده بود، اهمیت شخص دفن‌شده را به‌عنوان بزرگان مذهبی نشان می‌داد. ۲. یا محلی از اوایل دوره اسلامی برای پناه بردن فراریان شیعی از دست حاکمان اهل تسنن بوده که رفته‌رفته به یک پایگاه برای مخالفان حکومت تبدیل می‌شد و در دوره‌های بعدی با حفظ اهمیت آن به گورستان تبدیل شد. ۳. یا مکانی برای حلقه درویش‌ها به‌خصوص از دوره ایلخانی- تیموری تبدیل شده که پس از مرگ پیر و دفن ایشان در آنجا، اهالی از آن به‌عنوان گورستان استفاده کرده‌اند. بنابراین در دوره اولیه، میانه و متأخر اسلامی همچنان تره‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند. از یک طرف، از آنجا که ویژگی‌های اقلیمی منطقه با پوشش فشرده جنگلی آن را به یک پناهگاه مناسب تبدیل کرده بود، تأثیر بسزایی در شکل‌گیری تره‌ها داشته است. از طرف دیگر شاید بتوان این محوطه‌ها را در واقع به‌نوعی تداوم سنت‌های تدفینی در طول هزاران سال در منطقه ارزیابی کرد. از مشخصه‌های معمول در گورهای عصر آهن منطقه، معماری چهارچینه سنگی است که با قراردادن سنگ‌های بزرگ در دیواره‌ها و پوشش آن ساخته شده است؛ در دوره‌های مختلف اسلامی نیز بیشترین گورها در منطقه مورد بررسی با چیدن لاشه‌سنگ‌های ورقه‌ای در دیواره‌ها و قراردادن سنگ‌های بزرگ‌تر برای پوشش گورها است. این موضوع ممکن است از ویژگی‌های سبک خاص زندگی مردم نشئت گرفته باشد. در نهایت نباید از نظر دور داشت که سبک زندگی کوچ‌روی در شکل‌گیری این محوطه‌ها و تداوم کارکرد آنها نقش داشته است. از آنجا که کوچ‌نشینان بیشتر وابسته به گاو هستند که به دلیل داشتن آب‌وهوای گرم و مرطوب در فصل تابستان دامداران منطقه تالش (هشتپر) - رضوانشهر از نیمه دوم خرداد تا اواخر شهریور به کوه‌های سرسبز و خرم بوغورداغ کوچ می‌کنند به احتمال در گذشته نیز چنین بوده و تره‌ها در این ایام بیشتر مورد استفاده بوده‌اند.

از جایگاه خاصی برخوردار بودند. از این سخن که «اهالی تالش با ترک نماز و روزه خود، حیدر را قبله و مسجد خود ساخته و او را معبود خود پنداشتند» (هینتس، ۱۳۷۱: ۱۰۲).

شهرستان رضوانشهر با دارا بودن اماکن متبرکه و آثار و ابنیه مذهبی مانند مسجد سفید به لحاظ قدمت تاریخی، آق مسجد و سلطان برزکوه به لحاظ قرار گرفتن در موقعیت بیلابقی، مقبره غریب بنده و بقعه سیدشرف‌الدین و برخوردار بودن از مراسم‌های خاص و اصیل مذهبی تعزیه در روزهای تاسوعا و عاشورای حسینی از دیرباز مورد توجه گردشگران مذهبی به ویژه گردشگران خطه شمال کشور بوده است.

برآیند

در دوره اسلامی، تره و ازه‌ای محلی به معنی تربت و مزار، مکانی است مقدس معمولاً شامل چند درخت نظر کرده که با خشک‌چین سنگی از لاشه‌سنگ‌های متوسط در پیرامون آن به ارتفاع کمابیش نیم متر از محیط اطرافشان مجزا شده‌اند. گاهی با پیچیدن پارچه سبز دور یکی از آن درختان، به اهمیت آن اشاره کرده‌اند. نام آنها با ویژگی‌های اثر پیوند داشته و در اکثر قریب به اتفاق آنها گورستانی پیرامون محوطه مقدس شکل گرفته که دارای درختان شمشاد است. به دلیل آفتی که در سال‌های اخیر به شمشادها رسیده، بیشتر آنها خشکیده‌اند. بنابر اعتقاد مردم محلی تره‌ها محل دفن یک پیر است. شواهد ارزشمندی از تدفین‌های عصر آهن تا دوران معاصر در تره‌ها دیده می‌شود. آنچه مسلم است اینکه این محوطه‌ها صرفاً مکان‌هایی برای تدفین نیستند بلکه کارکرد نیایشگاه و عبادتگاه هم دارند. در واقع تره‌ها به چند گونه تقسیم می‌شوند: ۱. یا پیرامون گورهای تاریخی شکل گرفته که از آنجا که اهالی در گذشته‌های دور در تشخیص قدمت گورها اطلاعات کمتری داشته‌اند آنها را به افراد بزرگ مذهبی نسبت می‌دادند. زیرا از

کتاب‌نامه | Bibliography

- شهر تاریخی گسکر (هفت دغنان)»، گسکر: شهر مدفون شده در جنگل هفت دغنان صومعه‌سرا، به کوشش ولی جهانی، رشت: فرهنگ ایلیا.
- Jahani, Vali. (2007). "Gasker, the city buried in the forest of Haft Deghnan: report of the second season of speculation and determining the boundaries of the historical city of Gasker (Haft Deghnan)". In Vali Jahani (ed.), *Gasker: the city buried in the Haft Deghnan forest of the monastery*. Rasht: Farhang-e Ilia.
- جهانی، ولی؛ رتوف، س؛ هادی‌پور، م؛ غفاری، ر. (۱۳۹۴). «بررسی باستان‌شناختی محوطه‌های تاریخی حوزه رودخانه شفارود در شهرستان رضوانشهر»، همایش ملی تالش‌شناسی، رشت: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گیلان.
- Jahani, Vali. (2015). "Archaeological survey of the historical sites in the Shafaroud river basin in Razvanshahr county". *National conference of Talesh*. Rasht: MCTH in Gilan.
- جهانی، ولی. (۱۳۸۱). «مسجد اسپیه مزگت، دینچال، گیلان»، مسجد، شماره ۶۴ (مهر و آبان ۱۳۸۱): ۵۶-۵۹.
- Jahani, Vali. (2002). "Spieh Mazget Mosque, Dinachal, Gilan". *Masjed*. No. 64: 56-59.
- جهانی، ولی. (۱۳۹۵). اسپیه مزگت: کهن‌ترین مسجد تاریخی گیلان، رشت: بلور.
- Jahani, Vali. (2016). *Espi Mazget: the oldest historical mosque in Gilan*, Rasht: bolour.
- جهانی، ولی؛ بابایف، الیاس. (۱۳۹۷). «شواهدی نویافته از معماری محوطه‌های استقرار هزاره‌های دوم و اول قبل از میلاد در کرانه‌های جنوب غرب دریای کاسپی (گیلان)»، مطالعات باستان‌شناسی، شماره ۱۸ (پاییز و زمستان ۱۳۹۷): ۶۷-۶۵.
- Jahani, Val & Babayof, Alyas. (2019). "New Evidence for the Architectural Structure of the Second and First Millennium BC Settlement Sites in the Southwestern Coast of Caspian Sea (Gilan)". *Journal of Archaeological Studies*. 10 (2): 47-65.
- حاج سیدجواد، حسن. (۱۳۷۴). «سیر تحول مذاهب در گیلان»، کتاب گیلان، به اهتمام ابراهیم اصلاح عربانی، جلد ۲، تهران: گروه پژوهشگران ایران.
- Haj Seyedjavadi, Hassan. (1995). "The evolution of religions in Gilan". In Ebrahim Eslah-Arbani (ed.), *Gilan*, Tehran: Group of Iranian researchers.
- حسن‌زاده، علیرضا. (۱۳۸۹). «از مرگشایی یک آیین»، کتاب ماه هنر، شماره‌گان ۲۹-۳۰: ۷۱.
- Hassanzadeh, Alireza. (2010). "Decoding a ritual". *Ketab-e Mah-e Honar*, No. 29-30: 71.
- خلعتبری، محمدرضا. (۱۳۸۳ الف). «بررسی و شناسایی آثار تاریخی و فرهنگی حوزه فرمانداری تالش»، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گیلان (گزارش منتشر نشده).
- Khalatbari, Mohammadreza. (2004a). *Investiga-*
- ابن بزاز اردبیلی، درویش توکلی. (۱۳۷۳). صفوه الصفا. به تصحیح غلامرضا طباطبائی مجد، تهران: امیرکبیر
- Ibn Bazzaz Ardabili. (1994). *Şafvat al-şafā'*. Ed. Gh. Tabatabaei Majd. Tehran: Amir Kabir (in Persian).
- احمدپناهی، محمد. (۱۳۸۵). «نامگانی خوبان»، چیستا، شماره ۲۳۱ (مهر ۱۳۸۵): ۴۴-۵۲
- Ahmadpanahi, Mohammad. (2006). "Namgani-ye Khouban". *Chista*. No. 231: 44-52.
- احمدی، محسن، «رضوان‌شهر»، در: دائرة المعارف بزرگ اسلامی
- /https://www.cgie.org.ir/fa/article/D%B6%D8%B1%D8%26737420%86%D9%A7%D8%88%9B1%D8%87%D9%64%D8%
- Ahmadi, Mohsen. "Rezvanshahr". *The Center for the Great Islamic Encyclopedia*.
- افشین، یدالله. (۱۳۷۳). رودخانه‌های ایران، تهران: انتشارات شرکت مهندسی مشاور جاماب.
- Afshin, Yadollah. (1994). *The Rivers of Iran*, Tehran: Publications of Consulting Engineers Company of Jamab.
- بلوکباشی، علی. (۱۳۸۴). «ضیافتی روحانی بر سر خوان نوروزی»، حافظ، شماره ۱۳ (فروردین ۱۳۸۴): ۷-۵.
- Boloukbashi, Ali. (2005). "A spiritual feast on the head of the table of Nowroz", *Hafez*. No. 13: 5-7.
- بندش. (۱۳۸۵). ترجمه مهرداد بهار، تهران: توس.
- Bondahshn. (2006). Translated into Persian by Mehrdad Bahar. Tehran: Tous.
- پورااحمد جکتاجی، محمدتقی. (۱۳۷۴). «بقاع متبرکه و اماکن مذهبی گیلان»، در کتاب گیلان، ابراهیم اصلاح عربانی، جلد ۳، تهران: گروه پژوهشگران ایران.
- Pourahmad Jaktaji, Mohammadtaqi. (1995). "Blessed Tombs and religious places of Gilan". In Ebrahim Eslah-Arbani (ed.), *Gilan*. Tehran: Group of Iranian researchers.
- پورااحمد جکتاجی، محمدتقی. (۱۳۸۷). فرهنگ عامیانه زیارتگاه‌های گیلان، رشت: فرهنگ ایلیا.
- Pourahmad Jaktaji, Mohammadtaqi. (2008). *Folk culture of Gilan shrines*. Rasht: Farhang-e Ilia.
- جوان، فرهاد؛ افراخته، حسن؛ ریاحی، وحید. (۱۳۹۹). «توسعه پایدار، در گرو رعایت قوانین مهندسی جغرافیایی فضا، مورد: روستاهای گردشگرپذیر ناحیه رضوانشهر»، مهندسی جغرافیایی سرزمین، دوره چهارم، شماره ۷ (بهار و تابستان ۱۳۹۹): ۱-۱۲.
- Javan, Farhad; Afrakhteh, Hassan & Riyahi, Vahid. (2020). "Sustainable Development, Subject to the Laws of Space Geographic Engineering Case: Tourist Villages in Rezvanshahr Area". *Geographical Engineering of Territory*, 4 (1): 1-12.
- جهانی، ولی. (۱۳۸۶). «گسکر شهر مدفون شده در جنگل هفت دغنان: گزارش دومین فصل گمانه‌زنی و تعیین حریم

- (11): 97-114.
 رنگچی، غلامحسین. (۱۳۷۲). گل و گیاه در ادبیات منظوم فارسی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 Rangchi, Gholamhosein. (1993). *Flowers and plants in Persian verse literature*, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- رهنمایی، محمدتقی. (۱۳۷۴). «گیلان‌گردی»، کتاب گیلان، ابراهیم اصلاح‌عربانی، ۳ جلد، ج ۲، تهران: گروه پژوهشگران ایران.
 Rahnamaei, Mohammadtaqi. (1995). "Gilangardi". In Ebrahim Eslah-Arbani (ed.), *Gilan*, Tehran: Group of Iranian researchers.
- رهنمایی، محمدتقی. (۱۳۸۰). «کجایی تالش و کیستی تالشان»، فصلنامه تحقیقات تالش، سال اول، شماره ۱ (پاییز ۱۳۸۰): ۹-۱۶.
 Rahnamaei, Mohammadtaqi. (2001). "Where is Talesh and Who is Talshi?". *Talash Research Quarterly*, No.1: 9-16.
- ساعدی کپورچالی، محمدرضا؛ ناصری کوهستانی، تبنا. (۱۳۹۵). «اسپی مزگت، اشکده تا مسجد»، دومین کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری، محیط زیست و مدیریت شهری (۳۱ تیر ۱۳۹۵)، دبی: مؤسسه مدیران ایده‌پرداز پایتخت ویرا.
 Saedi Kapourchali, Mohammadreza & Kouhestani, Tina. (2016). "Espī-Mazget, Fire Temple to Mosque". *The Second International Conference on Civil Engineering, Architecture, Environment and Urban Management (July 31, 2016)*, Dubai: Institute of Idea Managers, capital of Veera.
- ساوینا، و. ای. (۱۳۸۰). «نام اقوام در جغرافیای ایران»، ترجمه حسین مصطفوی گرو، نامه فرهنگستان، شماره ۱۸ (پاییز ۱۳۸۰): ۱۶۵-۱۸۲.
 Savina, V.I. "Etonimiy v Toponimii Irana", *Onomastika Vostoka*, Moskva 1980: 140-155
- سرشار، مزگان و ف. محمودی. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی نقاشی قهوه‌خانه‌ای و دیوارنگاره‌های بقاع متبرکه گیلان»، کنفرانس بین‌المللی شرق‌شناسی، تاریخ و ادبیات پارسی، حامی: دانشگاه دولتی ایروان ارمنستان با موسسه سفیران فرهنگی مبین.
 Sarshar, Mojgan & F. Mahmoudi. (2016). "Comparative Study of Coffee House Painting and Wall Paintings of Bekaa Motabarke Gilan". International Conference on Oriental Studies, Persian History and Literature. Sponsor: Yerevan State University of Armenia with Mobin Cultural Ambassadors Institute.
- ستوده، منوچهر. (۱۳۷۴). از آستارا تا آستارآباد (آثار و بناهای تاریخی گیلان بیه‌پس)، جلد اول، تهران: انجمن آثار ملی.
 Sotoudeh, Manouchehr. (1995). *From Astāra to Astarābād (Historical Monuments of Gilan)*. Tehran: Association of National Artifacts
- سرتیب‌پور، جهانگیر. (۱۳۷۰). نام‌ها و نامدارهای گیلان، رشت: گیلکان.
 Sartippour, Jahangir. (1991). *Names and surnames of Gilan*. Rasht: Gilakan.
- tion and identification of historical and cultural monuments of Talash governorate*. ICHTO (Unpublished)
- خلعتبری، محمدرضا. (۱۳۸۳). کاوش‌های باستان‌شناختی در محوطه‌های باستانی تالش: گزارش مقدماتی حفريات وسکه- میان‌رود، تهران: میراث فرهنگی.
 Khalatbari, Mohammadreza. (2004b). *Archaeological excavations in the archaeological sites of Talesh: preliminary report of excavations in Waske- Mianroud*, Tehran: ICHTO.
- خلیلی‌فر، سمانه. (۱۳۹۴). «رضوانشهر»، دانشنامه جهان اسلام، جلد ۲۰، تهران: بنیاد دائره‌المعارف اسلامی.
 Khalili, Samaneh. (2015). "Rezvanshahr". *Encyclopedia of the Islam*. Vol. 20. Tehran.
- خنجی اصفهانی، فضل‌الله بن روزبهان. (۱۳۸۲). تاریخ عالم‌آرای امینی، تصحیح محمداکبر عشیق. تهران: نامک
 Khonji Isfahani, Fazl ibn Rouzbahan. (2003). *Tarikh-i Alam-ara-yi Amini*. Ed. M. Ashiq, Tehran: Namak
- خودزکو، الکساندر. (۱۳۴۸). سرزمین گیلان، ترجمه سیروس سهامی، رشت: ایلیا.
 Chodzko, Alexander Edmond. (1969). *The land of Gilan*, Translated into Persian by Syrus Sahami. Rasht: Ilia
- عظیمی دوبخشری، ناصر. (۱۳۸۸). جغرافیای انسانی و اقتصادی گیلان، رشت: فرهنگ ایلیا.
 Azimi Dobakhshari, Naser. (2009). *Human Geography and Economic Geography of Gilan*, Rasht: Farhang-e Ilia.
- دمورگان، ژاک. (۱۳۳۸). هنیت علمی فرانسه در ایران: مطالعات جغرافیایی، ج ۱، ترجمه کاظم ودیعی، تبریز: انتشارات همپهر.
 de Morgan, Jacques. (1959). *Mission scientifique en Perse*, Translated into Persian by Kazem Vadiiei. Tabriz: Chehr.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۸). امثال و حکم، تهران: امیرکبیر.
 Dehkhoda, Aliakbar. (1959). *Asmal o Hekam*, Tehran: Amir Kabir.
- رایینو، یاسنت‌لویی. (۱۳۹۱). ولایات دارالمرز ایران (گیلان)، مترجم جعفر خماسی‌زاده، رشت: طاعتی، چاپ ششم.
 Rabino, Hyacinth Louis. (2013). *History of Gilan*, Translated into Persian by Jafar Khomamizadeh. Rasht: Taati
- رزم‌آرا، حسینعلی. (۱۳۲۸). فرهنگ جغرافیایی ایران، ۱۰ جلد، تهران: دایره جغرافیایی ستاد ارتش.
 Razmara, Hoseinali. (1949). *Geographical dictionary of Iran*, Tehran: Geographical circle of the army headquarters.
- رضایتی کیشه خاله، محرم؛ ملیحی لومر، شهناز. (۱۳۹۵). «بررسی جای‌نام‌های بخش اسالم شهرستان تالش»، پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، شماره ۱۱ (بهار و تابستان ۱۳۹۵): ۹۷-۱۱۴.
 Rezayati Kische-Khaleh, Moharam & Malihi Lumer, Shahnaz. (2016). "The Study of Toponyms of Asalam District in Talesh County". *Iranian Journal of Comparative Linguistic Research*. 6

-8C%D8%B8%5%D9%88%D9%85%D9%B9%D8%
-3 4 4 3 8 /6 4
-AA%D8%8C%DB%A7%D8%84%D9%A8%D8%
-8C%D8%B8%5%D9%88%D9%85%D9%B9%D8%
D8-%A7%D8%B4%D8%85%D9%B4%D8%
-8C%D8%B8%5%D9%88%D9%85%D9%B9%D8%
-B2%D8%A8%D8%B3%D8%
86%D9%A7%D8%84%D9%8C%DB%AF%DA%

Karamdoust Marian, Behrouz. (2015). "Blight, the Blight of the Green Shemshads of Gilan". (Research and Innovation Manager of Jangal-e Shefarood Joint Stock Company), IANA news agency.

کسروی، احمد. (۱۳۵۲). کاروند کسروی (مجموعه ۷۸ رساله و گفتار از احمد کسروی)، به کوشش یحیی ذکاء، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.

Kasravi, Ahmad. (1973). *Karvand-e Kasravi (a collection of 78 treatises and speeches by Ahmad Kasravi)*, Ed. Yahya Zoka, Tehran: Pocket Books Co., Ltd.

کشاوری خالقی، فاطمه. (۱۳۸۳). «اسپی مزگت»، اثر، شماره‌های ۳۶-۳۷ (تابستان ۱۳۸۳): ۳۰۴-۳۰۹.

Keshavarz Khaleghi, Fatemeh. (2004). "Spey Mezget". *Asar*. No. 36-37: 304-309.

کشوردوست، علیرضا و قربان فاخته، ۱۳۸۵، کیلان‌شهرها، رشت: انتشارات وارسته

Keshvardoust, Alireza & Ghorban, Fakhte. (2015). *Gilan-shahrha*, Rasht: Varasteh.

کوهی گیلوان، مجید. (۱۳۹۸). گزارش اجمالی نخستین فصل کاوش باستان‌شناسی محوطه باستانی اسپریسه ماسال، رشت: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گیلان.

Kouhi Gilvan, Majid. (2019). *Summary Report of the First Season of the Archaeological Excavation of Asbrise in Masal*, Rasht: MCTH of Gilan Province.

کهنسال واجارگاه، حسن. (۱۳۸۳). «تاریخ تالش»، نخستین همایش علمی فرهنگ و تمدن تالش، رشت: اداره انتشارات دانشگاه گیلان.

KohAnsaj Wajargah, Hassan. (2004). "History of Talesh". *The First Scientific Conference on Culture and Civilization of Talesh*, Rasht: Gilan University Publications Office.

گرامی، بهرام. (۱۳۸۶). گل و گیاه در هزار سال شعر فارسی، تهران: سخن.

Gerami, Bahram. (2007). *Flowers and Plants in a Thousand Years of Persian Poetry*, Tehran: Sokhan.

لسترنج، گای. (۱۳۹۳). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، تهران: علمی و فرهنگی.

le Strange, Guy. (2014). *The Lands of The Eastern Caliphate*, Tehran: Elmi va Farhangi.

متین، پیمان، «شمشاد»، دایره المعارف بزرگ اسلامی
<https://www.cgie.org.ir/fa/article%247046/D8%B4%D9%85%D8%B4%D8%A7%D8%AF>

سورآبادی، عتیق. (۱۳۳۸). تفسیر (ترجمه و قصه‌های قرآن)، به کوشش یحیی مهدوی و مهدی بیانی، تهران: دانشگاه تهران.

Sourabadi, Atiq. (1959). *Tafsir*. Ed. Yahya Mahdavi & Mahdi Bayani. Tehran: University of Tehran.

سیمای اقتصادی- اجتماعی شهرستان رضوانشهر. (۱۳۷۷). انتشارات سازمان برنامه و بودجه استان گیلان.

Social and economic picture of Razvanshahr city. (1377). *Publications of the Plan and Budget Organization of Gilan Province*.

عبدلی، علی. (۱۳۶۹). تالشی‌ها کیستند؟، تهران: انتشارات ققنوس، چاپ دوم.

Abdoli, Ali. (1990). *Who is Taleshi*. Tehran: Qoqnous.

عبدلی، علی. (۱۳۶۷). «دولاب و خشم دو شهر گمشده»، نشریه چیستا، شماره‌گان ۴۸ و ۴۹ (فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۷): ۷۲۰-۷۲۵.

Abdoli, Ali. (1988). "Doulab and Khasham; Two lost cities". *Chista*. No. 48 & 49: 720-725.

اصلاح عربانی، ابراهیم. (۱۳۷۴). «گیلان در تقسیمات کشوری»، کتاب گیلان، به کوشش همو، تهران: انتشارات گروه پژوهشگران ایران.

Eslah Arbani, Ebrahim. (1995). "Gilan in country divisions". *Gilan*. Tehran: Iran Research Group Publications.

عظیمی، ناصر. (۱۳۹۴). تاریخ گیلان، ۳ جلد، رشت: نشر ایلیا.

Azimi, Naser. (2015). *History of Gilan*. Rasht: Ilia.

غلامی، قاسم. (۱۳۸۷). زیارتگاه‌های گیلان، رشت: فرهنگ ایلیا.

Gholami, Ghasem. (2008). *Shrines of Gilan*. Rasht: Ilia.

فرهنگ جغرافیایی روستای کشور. (۱۳۷۱). انتشارات سازمان نقشه‌برداری کشور.

The Geographical Dictionary of the Country's

Village. (1992). *Publications of National Cartographic Center*.

فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۷۷). بندرانزلی، ج ۱۵، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

Geographical Dictionary of Settlements in the Islamic Republic of Iran. (1998). Bandr Anzali, Vol. 15, Tehran: Geographical Organization of the Armed Forces.

فومنی، عبدالفتاح. (۱۳۱۴-۱۵). تاریخ گیلان، انتشارات انجمن سالنامه و تألیفات دبیرستان شاهپور، رشت: چاپخانه معیشت ملی

Foumani, Abdul Fattah. (1935-6). *History of Gilan*, Publications of Shahpur High School Almanac and Publications Association, Rasht: National Livelihood Printing House.

کرم‌دوست مریان، بهروز. (۱۳۹۵). «بلایت، بلاي شمشادهاي سبز گیلان»، (مدیر تحقیقات و نوآوری شرکت سهامی جنگل شفارود)، خبرگزاری ایانا، ۱۳۹۵/۰۶/۲۱

-B4%D8%AE%D8%A8%D8%/ir.iana.www//:http

میرصالحی، سیدمهدی. (۱۳۹۴). «گزارش گمانه‌زنی تپه سردخونی پشت تالش»، چکیده مقاله‌های همایش ملی تالش‌شناسی، رشت: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گیلان: ۱۹۳.

Mirsalehi, Seyyed Mahdi. (2015). "Speculation Report of Sardkhoni hill in Posht-e Talash". *Abstract of Papers of National Talash Science Conference*, Rasht: MCTH of Gilan Province: 193.

هاشمی، سیدیوسف. (۱۳۹۹). «راهبردهای رقابت‌پذیری توسعه گردشگری مذهبی، مطالعه موردی: شهرستان رضوانشهر»، فصلنامه گردشگری شهری، دوره ۷، شماره ۴ (زمستان ۱۳۹۹): ۷۵-۸۹.

Hashemi, Seyed Yusof. (2020). "C Competitive Strategies for the Development of Religious Tourism Case Study: Rezvanshahr City". *Urban Tourism Quarterly*, Vol. 7 (4): 75-89.

هژبری، علی. (۱۴۰۰). گزارش بررسی باستان‌شناسی حوضه آبگیر سد سفارود، رضوانشهر-گیلان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).

Hozhabri, Ali. (2021). *Archaeological Investigation Report of Shafaroud Dam Catchment Area, Rezvanshahr- Gilan*, Tehran: Iranian Center of Archeological Research (unpublished).

هینتس، والتر. (۱۳۷۷). تشکیل دولت ملی در ایران، مترجم کیکاوس جهاننداری. تهران: خوارزمی.

Hinz, Walther. (1998). *Irans Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*. Translated into Persian by Keykavous Jahandari. Tehran: Kharazmi.

خبرگزاری صدا و سیما، «وجود ۹۴۰ بقعه متبرکه در گیلان»، تاریخ انتشار: ۰۱ شهریور ۱۳۹۶، کد خبر: ۱۷۷۶۵۱۳

<https://www.iribnews.ir/fa/news/1776513D9%88%D8%AC%D9%88%D8%AF-940-D8%A8%D9%82%D8%B9%D9%87-D9%85%D8%AA%D8%A8%D8%B1%DA%A9%D9%87-D8%AF%D8%B1-D8%AF%D8%CD9%84%D8%A7%D9%86%D8%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4>

English

Mousavi Haji, S. R., Zaal, M. H., & Mousavi, M. (2024). "The Study of the Factors Considered

Mateen, Peyman. "Shemshād". *The Centre for the Great Islamic Encyclopedia*.

محمودی‌نژاد، ا. (۱۳۸۸). نقاشی‌های دیواری بقعه‌های گیلان، رشت: فرهنگ ایلیا.

Mahmudinezhad, A. (2009). *Wall paintings of Gilan tombs*, Rasht: Farhang-e Ilia.

معین، محمد؛ دهخدا، علی‌اکبر؛ شهیدی، سیدجعفر؛ احمدی کیوی، حسن. (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: روزنه، چاپ دوم.

Moin, Mohammad; Dehkhoda, AliAkbar; Shahidi, Seyyed Jaafar; Ahmadi Givi, Hassan. (1998). *Dictionary*, Tehran: Rozaneh.

موسوی روحبخش، محمد. (۱۳۸۰). زمین‌شناسی دریای خزر، تهران: سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور.

Mousavi Ruhbakhsh, Mohammad. (2001). *Geology of the Caspian Sea*, Tehran: Geological Survey and Mineral Exploration of Iran.

موسوی، سید محمود. (۱۳۸۰). «باستان‌شناسی گیلان»، کتاب گیلان، جلد اول، چاپ سوم، به سرپرستی ابراهیم اصلاح عربانی، انتشارات گروه پژوهشگران ایران: ۳۳۶-۳۵۳

Mousavi, Seyyed Mahmoud. (2001). "Archaeology of Gilan", In Ebrahim Eslah Arbani (ed.), *Gilan*, Tehran: Iran Research Group Publications. 336-353

مهبوریان نماری، علی‌اکبر. (۱۳۷۴). باورها و بازی‌های مردم آمل، ساری: فرهنگ خانه مازندران.

Mahjourian Nemari, AliAkbar. (1995). *Beliefs and Games of Amol People*, Sari: Farhang Khane Mazandaran.

میرزا ابراهیم. (۱۳۵۵). سفرنامه استرآباد و مازندران و گیلان و...، محقق مسعود گلزاری، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

Mirza Ibrahim (1976). *Safarname-ye Estarabad, Mazandaran, Gilan and...*, Ed. Masoud Golzari. Tehran: Farhang Iran Foundation.

میرزایی‌مهر، ع. (۱۳۸۰). نقاشی بقاع متبرکه در ایران، تهران: فرهنگستان هنر.

Mirzaei Mehr, A. (2001). *Painting of the Blessed Tombs in Iran*, Tehran: Art Academy.

in Locating Eastern Guilan Castles (Case Study: Amlash Castles)", *Caspian*, 1(1), 29-47. <https://doi.org/10.22034/cj.2024.194209>



© 2025 The Author(s). Published by Tissaphernes Archaeological Research Group, Tehran, Iran. Open Access.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way.

The ethical policy of Caspian is based on the Committee on Publication Ethics (COPE) guidelines and complies with International Committee of Caspian Editorial Board codes of conduct. Readers, authors, reviewers and editors should follow these ethical policies once working with Caspian. The ethical policy of Caspian is liable to determine which of the typical research papers or articles submitted to the journal should be published in the concerned issue. For information on this matter in publishing and ethical guidelines please visit www.publicationethics.org.